

UDK 396 (497.6 Sarajevo) "18 "
Izvorni naučni rad

POLOŽAJ ŽENE U POSLJEDNJIM DESETLJEĆIMA OSMANSKE UPRAVE U SARAJEVU – S POSEBNIM OSVRTOM NA ŽIVOT DAŠE JELIĆ

Hana Younis

Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju, Bosna i Hercegovina

Na osnovu dostupnih historijskih izvora iz druge polovine 19. stoljeća, autorica u radu analizira položaj žene u društvu, odnosno u kojim prilikama i na koji način se spominju. Iako su postojale znatne razlike u njihovim životnim iskustvima u Sarajevu, u članku se na primjeru pisma Daše Jelić, kao i drugih dostupnih izvora, pokušava pridonijeti poznavanju njihove životne svakodnevice, uopće. Dašina pisma, kao i ona upućena njoj i ona koja ukazuju na njen život direktno ili indirektno, poslužila su kao primjer za rekonstrukciju života žene, jer ona govore o njenim željama, težnjama i patnjama o kojima je nekad i sama pisala i time bar djelimično ukazala na ono što je njoj kao ženi u određenom trenutku bilo važno, ali često i na ono što je željela prešutjeti.

Ključne riječi: Osmansko carstvo, Sarajevo, 19. stoljeće, žena, Daša Jelić, život, svakodnevica

Uvod

Izuzetno je rijetka izvorna građa koja nam ukazuje na svakodnevicu žene u posljednjim desetljećima osmanske uprave, ne samo u Sarajevu, nego i u cijelom Bosanskom ejaletu/vilajetu. Stoga, uglavnom smo uskraćeni za sažetu

i temeljitu rekonstrukciju ovog važnog historijskog pitanja, posebno ukoliko je cilj sagledati život žene upravo iz njenog ugla, tj. kroz zapise koje je sama ostavila. Tek u rijetkim slučajevima imamo i poneku njihovu ličnu bilješku koja nam pruža mogućnost sagledavanja pojedinih, iz njene perspektive, važnih i manje važnih događaja u određenim životnim razdobljima. Upravo zbog toga, na početku ovog rada kratko ćemo se osvrnuti i na neke od podataka o ženama, zabilježenih u putopisima, hronologijama, sudskim registrima, dostupnoj izvornoj građi, kao i u štampi iz ovog perioda.¹

Od historijskih izvora za ovu temu, najvažnije podatke pruža nam analiza arhivskih porodičnih fondova, mada u njima o ženskim članovima porodice, uglavnom, nalazimo samo osnovne podatke, u slučaju smrti, razvoda ili ukoliko je neko otkupio neki dio imovine od njih ili one od nekoga drugog.² Međutim, nešto više podataka postoji ukoliko se radi o ženama koje su ostavile vasijetnamu, vakufnamu ili oporuku, ali su i o tim ženama podaci dosta oskudni.³ Nažalost, u nekim slučajevima samo je taj dokument jedino pisa-

¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Zbirka Generalnog austrijskog konzulata Sarajevo (GAKS), Porodične zbirke; Historijski arhiv Sarajevo (HASA) Porodične zbirke i fondovi; Orijentalni institut Sarajevo (OIS), Zbirka ANUBiH Sidžil Mula Muhameda Mestvice, Šikajet defteri 1826-1878; List *Bosna* 1866-1878; Šamić M. 1981; Hadžiselimović O. 1989; Hadžihuseinović S. S. Muvekkit, 1999; Bašeskija Mula M. 1987; Giljferding A. 1972; Roskiewicz J. 1868. (prijevod se nalazi u Historijskom arhivu Sarajevo); Asboth J. 1878.

² Navest ćemo kao primjer neke podatke iz fondova uglednih i bogatih sarajevskih porodica poput Hadžišabanovića, Kumašina i Kreča. U privatnoj zbirci porodice Hadžišabanović za sredinu 19. stoljeća, između ostalog, imamo podatke o ostavštini iza umrle Amine Hadžišabanović, koja je bila imućna i obrazovana žena, ali je taj dokument jedini u toj zbirci koji je o njoj sačuvan. Fond porodice Kumašin, iako relativno očuvan, iz ovog perioda pruža dosta štire podatke o ženama iz ove porodice. Tako imamo podatke, između ostalih, i o Lejli, koja se spominje u kontekstu nasljednika iza umrlog brata Pirije. Zatim tu su i Habiba Hatidža, kćer Ahmed efendije, koja je spomenuta u dokumentu koji je sastavljen kada je ona prodala dućan u Velikom bezistanu, a kupila ga je hadži Atija hanuma, kćer Batal Abdiage, a žena Kumašin Avdage. U fondu porodice Krečo, koji je obimom dosta manji, imamo također podatak o Hafizi, kćeri Osmanovoj, u dokumentu u kojem se govori o njenom nasljeđivanu neke od Krečinih kćerki. Iako su ove žene, očito, imale važnu ulogu kako u privatnom, tako i poslovnom životu, o njima nemamo dovoljno podataka koji bi nam bar djelimično ukazali na detalje iz njihovog života. Vidi: HASA, Zbirka lični i porodični fondovi: Fond Hadžišabanović, kutija br. 5, 358; Fond Kumašin, kutija br. 3, 109-113.; kutija br. 9, 991; Fond Krečo kutije: br.1, 5. i 9.

³ Vasijetname i vakufname, pisale su muslimanske žene koje su s obzirom na materijalne mogućnosti ostavljale i raspoređivale svoj imetak. U porodičnim zbirkama se, između ostalih, nalazi i vakufnama Merjeme Bakarević, kao i vasijetname Afife kćerke Saliha Hadžišabanovića, i

no svjedočenje o njihovom postojanju. U porodičnim zbirka­ma koje su nešto obimnije, unutar mnogobrojnih privatno-poslovnih dokumenata “muškog svijeta”, nalazi se poneki zapis ili pismo napisano rukom majke, supruge, se­stre ili kćerke, a takvi izuzetno vrijedni i rijetki dokumenti, obično su rezultat razdvojenosti članova porodice, te su kao takvi malobroj­ni u pojedinim po­rodičnim zbirka­ma.⁴ Ovakvo stanje sačuvane i dostupne građe ne može se ni u kom slučaju posmatrati kao odraz pismenosti žena, već je to više pokazatelj tradicionalnih i običajnih normi u kojima su se ponajviše čuvali zvanični i poslovni dokumenti. Ne treba zanemariti ni zavisnost od datih okolnosti koje su nametale potrebu za ostavljanje pisanih tragova, kao i mogućnosti njihovog čuvanja.⁵

Zanimljiva je slika o osmanskim podanicama koju su ostavili stranci u putopisima, kao neku vrstu “istočne mističnosti”, ne samo u kulturi oblačenja, nego i u načinu života o kojima ranije nisu imali mogućnost kompletnijeg uvida. Na opći dojam i zaključke koje su oni iznijeli o ženama u Bosni utjecale su često i njihove lične predrasude o položaju i načinu života bosanskih stanovnika.⁶ I pored toga, njihova analiza daje jednu opću karakteristiku, koja se obično sastoji od pohvala o ženama koje su pristojne i vjerne, marljive i

Vasvije kćerke Husein age Zildžića. Vidi: HASA, Fond Bakarević, kutija br. 5; Vakuf Merjeme; Fond Hadžišabanović, kutija br. 2, 164; Fond Zildžić, kutije: br. 1, 26. i 29; itd. O ženskim zadužbinama više vidi: Omanović-Veladžić A. 2009. 179-205; Čar-Drnda H. 2004. 267-294; Čar-Drnda H. 2007. 124-153; Filan K. 2007. 99-127.

⁴ Analiza dostupne građe /privatnih zapisa/ ukazuje da dopisivanje između muških i žen­skih članova porodice u posljednjim desetljećima osmanske uprave nije bilo uobičajeno, osim ukoliko se nije radilo o dužem vremenskom periodu razdvojenosti ili je nešto važno bilo neo­phodno saopćiti. Tako u fondu porodice Hadžiristića, sarajevske ugledne trgovačke porodice, koja je bila mnogobrojna i podijeljena na sarajevski i bečki dio, između hiljade pisama tek njih nekoliko pisani su ženskom rukom. Vidi: ABH, Lični i porodični fondovi: Hadži-Risto Todorović – Hadžiristići Sarajevo, kutije IX-1-1-IX-1-18.

⁵ Ovdje prvenstveno mislimo na problem građe koja je izgorjela tokom agresije na BiH u periodu 1992-1995., tako da ne možemo sa sigurnošću ustanoviti ni šta je sve bilo sačuvano. Međutim, dostupna građa ukazuje da su žene dosta rjeđe ostavljale pisani trag, a da dopisivanje unutar porodice ukoliko bi jedan od članova bio odsutan kraće vrijeme nije bilo uobičajno.

⁶ Tako su neki od francuskih putnika, koji su prošli kroz Bosnu u drugoj polovini 19. stoljeća, muslimanske žene koje su nosile tradicionalnu odjeću, feredžu, a koje su ovim putnicima bile nešto novo opisivali kao “sjenke” i “utvare”, dok jedan engleski putnik žensko uživanje “(...) u savršenoj slobodi (...)” koje se očitovale kroz njihovu mogućnost dužesatnog izlaska iz kuće, povezuje s moralnim osobinama. Vidi: Hadžiselimović O. 1989. 211.; Šamić M. 1981. 254.

kućevne, posvećene svom mužu i djeci, ali ponekad i na to da su u kući one bile “gospodarice”.⁷ Koliko su žene imale “utjecaja” i kakva je bila jedna od percepcija o njima, možda najbolje ilustriraju neke od tada aktualnih poslovice koje je zapisao Renner: “Žena je jedna muka, bez koje se biti ne može,(...) Žena je dobra koja jezika nema, (...) Žena neće kazati što ne čuje,(...) Žena uvijek ima po kesu suza uzase”.⁸ Međutim, on je posebno istakao jednu od poslovice, koja se odnosi na Sarajke napisavši: “Samo sarajevske djevojke kao da su u svem drugačije već druge, jer o njima kaže poslovice: ‘Tko uzme Sarajku, zaboravi i oca i majku’”.⁹ Za zapadnoevropske putopisce, kada se radi o ženama i bračnom životu, posebno je bilo interesantno pitanje poligamije. Iako je višeženstvo bilo dozvoljeno, u okvirima šerijatskih odredbi, oni ukazuju da u praksi nije bilo zastupljeno, kao i to da nije nailazilo na opće odobravanje u društvu.¹⁰ Na isti zaključak ukazuje i analiza druge dostupne građe.¹¹ Zašto je to tako, teško je utvrditi, s obzirom da je odnos prema tom pitanju ovisio od ličnih uvjerenja svake osobe, ali i njenih materijalnih, tradicionalnih i drugih normi. Putopisci posebno, u sklopu općih karakteristika o bosanskom društvu, ukazuju i

⁷ Renner H. 1900. 71. i 85; Roskiewicz J. 1868. 210.

⁸ Renner H. 1900. 71.

⁹ Isto.

¹⁰ Renner je zapisao: “Teško da ima srdačnijega i kućevnijega porodičnoga života nego kod njih (misli na muslimane, op.a.). Mnogoženstvo je dozvoljeno, no u istinu jedva ga ima. Teško da je u Bosni nekoliko tuceta muhamedovaca, koji imadu već jednu ženu, a gdje ih koji ipak ima više, mora da svakoj udesi zasebno kućanstvo. Tu treba novca i na koncu konca i muhamedovac je s jednom ženom sit i presit”. Isti zaključak je zapisao i Giljferding, dok A. Evans piše: “Doznajemo da mnogoženstvo gotovo nije postojalo širom pokrajine. Međutim, istina je da ono već izumire i u drugim dijelovima Turske, ali ovdje nikad nije, izgleda, ni uhvatilo korijena. Ono što je kod bogatih Turaka još uvijek samo izuzetak, ovdje je redovna pojava, tj. da bogati Bosanci imaju samo jednu ženu”. Vidi: Renner H. 1900. 84; Giljferding A. 1972. 86; Evans A. 1973. 174.

¹¹ Navest ćemo kao primjer Ali-pašinu mahalu. Analiza popisa stanovnika ove mahale iz 1867. govori nam da su u cijeloj mahali od 125 kuća i 525 stanovnika bila dva slučaja s inokosnim zajednicama. Jedan od njih, Nalo Ahmed, imao je dvije žene koje su stanovale u odvojenim kućama, a same su bile vlasnice istih, ali on nije imao djecu niti s jednom, što bi mogao biti razlog za ženidbu drugi put. Da je višeženstvo u Sarajevu “smatrano posebnom situacijom” i u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća istakla je Filan, analizirajući Bašeskijine zapise. Ona je navela da je Bašeskija u periodu od 50 godina zapisao samo desetak takvih primjera. Vidi: Bejtović A. 1966. 52-53; Filan K. 2009. 317.

na socijalne razlike, koje su direktno utjecale i na svakodnevni život.¹² Slika o ženi, koju su ostavili u svojim zapisima domaći autori, razlikuje se od stranih putopisaca, uglavnom, po načinu na koji je žena privukla pažnju da bi se o njoj nešto zabilježilo. Oni nisu imali potrebu opisivati njihove vrline ili mane jer su oni bili dio njihove svakodnevice koja se “podrazumijevala”. Shodno tome, sasvim je logično da su i zapisi o njima ostavljeni tek ukoliko se zaista desi nešto nesvakidašnje, nešto što je bar privremeno promijenilo ustaljeni ritam života. Tako žene uglavnom upoznajemo kroz nesvakidašnje događaje, ili u određenim situacijama u kojima se spominju kao članovi određene porodice. Analiza Muvekkitovih bilješki potvrđuje navedenu konstataciju. Tako on, između ostalog, posebno spominje Zubejdu hanumu, suprugu Mustafe Babića, u kontekstu njihovog razvoda i posljedica koje je prouzrokovao, zatim smrt Kamila hanume, majke Muhamed Fadilpaše Šerifovića, kao i smrt supruge valije, Huršid Mehmed-paše, Hadidže Ferdade-hanume.¹³ Muvek-

¹² Zapadni putopisci su uglavnom ukazivali na razlike koje su vidne posmatraču izvana. Shodno tome Roskijević je naglasio kako “stranac kome je uvid u kućni život potpuno onemogućen”, može ga upoznati samo “na izletima ili kod šetnje”. On se tako iz ugla “uličnog posmatrača” osvrnuo na njemu vidan način prijevoza žena, zapisavši kako se siromašnije žene koje putuju služe jahačim konjima kao i muškarci, dok žene “visokog položaja” putuju u nosiljkama “koje se u istom obliku upotrebljuju i u Evropi i koje umjesto staklenih prozora imaju drvene rešetke”. Za razliku od Roskijevića, Asboth je ukazao i na razlike u privatnom prostoru, tj. kućama gdje su žene provodile najviše vremena. On je opisao kako u bogatijim kućama postoji odvojen muški i ženski dio kuće, što je bila tradicionalna podjela privatnog prostora koja se praktikovala u cijelom Osmanskom carstvu, pa tako i u Sarajevu. To je omogućavalo ženskim članovima porodice veću slobodu kretanja. Međutim, kako je Asboth i primijetio, to su mogli sebi priuštiti samo bogatiji slojevi stanovnika. U svakodnevnom životu žena vidne su bile i druge razlike poput vrste odjeće, mogućnosti obrazovanja i drugih potreba, zavisno od materijalnih mogućnosti. Vidi: Roskiewicz J. 1868. 205; Šehić Z. 158.

¹³ Muvekkit je o ovim ženama zapisao sljedeće: “Kamila hanuma, kći Omer age Fazlića, majka Muhameda Fadilpaše Šerifovića, jednog od sarajevskih uglednika, kada je umrla, ukopana je pored svojih rođaka prema mezarju zvanom Alifakovac, u ovom gradu. Ovaj tarih uzet je s kamena nišana 1285/86 (1868/69). “Ah! Na ovom prolaznom svijetu nema opstanka, Svako živi ispije čašu rastanka, Nakibu-l-ešrefova žena, Čamila-hanuma Bijaše čestita i uz to čedna, Osamdesetu bijaše navršila, U svojoj bašči mnogo ruža uzgojila, Odputovala i, eto, pod zemlju skrasi se, Ahiretskom saraju uputi se, Sročić joj se tarih puni kad preseli”, “Dženetski saraj Čamila naseli, Godine 1264. (1847/48) (...)”. U to vrijeme razboljela se supruga spomenutog valije Huršid Mehmed-paše (Hadidže Ferdane-hanuma), pa je kratko vrijeme болоvala i umrla. “Ukopana je u rebiu-l-ahiru 1272. godine (II. XII 1855 - 8.I 1856) uz turbe merhum Gazi Husrev-bega. Umrla je bila pobožna žena. Stalno je posjećivala džamije, mesdžide i tekije. Između ostalog, ona bi svake subote dolazila u turbe Gazi Husrev-bega gdje bi ibadetila i

kit, također, spominje i neke osmanske podanice u kontekstu nesvakidašnjih, “čudnih”, događaja poput neke Marije, žene Petra Anđelkovića, čiftčije Bakir-bega Hamzalajbegovića, koja je rodila “teškom mukom” muško dijete, koje je nakon što su ga izvagali: “bilo teško oko petnaest oka”¹⁴ ili ženu nekog Tadije Nikolića, koja je: “ugledala zmiju” za koju su poslije ustanovili da je bila teška: “trideset i pet oka”, a čiji se krik kad su je upucali čuo: “na udaljenosti od pola sata hoda”.¹⁵ Nužno je napomenuti da su ovakvi, iako “usputni”, podaci izuzetno vrijedni.¹⁶

I štampa je imala sličan princip, uredništvo je pokušavalo biti što zanimljivije pa je, shodno aktuelnim događajima, donosilo i razne novosti koje su direktno ili indirektno ukazivale i na žene i njihov život.¹⁷ Činjenica da je objavljuvan znatan broj članaka u kojima se uredništvo obraćalo ženama, pored

sirotinji obilato dijelila milostinju. Nek joj se Bog smiluje (...) Pošto je njegova (misli na Osman Mazhar-pašu, op. a.) žena (Kamila hanuma) bila Bosanka, ona je odabrala da se u Bosni nastani. A kako su joj rođena braća Rustem-beg, Dedaga i Hajdar-beg Čengić bili u Sarajevu, i ona je došla u Sarajevo, kupila jedan lijep konak u Jahja-pašinoj mahali i tu je do kraja života stanovala. Kako je iza umrlog Osman Mazhar-paše ostalo dosta imovine, a on nije imao potomaka, sav imetak i prihodi prešli su na njegovu ženu. Zbog toga ona nije imala nikakvih poteškoća i do smrti je vezirski živjela”. Vidi: Huseinović S. S. Muvekkit, 1999. 1031. bilješka 304. 1066. i 1093.

¹⁴ Jedna oka je imala vrijednost 1,28 kilograma.

¹⁵ Huseinović S. S. Muvekkit. 1999. 1126. i 1128.

¹⁶ Određeni podaci kroz prizmu “nesvakidašnjeg” jasno ukazuju na ono što se smatralo uobičajenim. Tako nam je Muvekkit ostavio podatak i o nekoliko žena koje su prilikom napada ustanika iz Crne Gore na Ljubinje, uzele aktivno učešće u borbama. “Za ovu hrabrost koju su spomenute žene pokazale kao da su muškarci, Šerifa-hanuma i njenih pet drugarica nagrađene su, po carskoj milosti, sa po pet stotina groša, pa im je to isplaćeno iz dvorske blagajne. Spomenutoj Šerifa-hanumi dodijeljeno je odlikovanje, orden Medžedije petog stepena”, zapisao je Muvekkit. 1999. 1262.

¹⁷ Tako je list *Bosna* objavio da je žena Šaćir-age Jakupovića rodila trojke i kako se to u 1868. na “više mjesta dogodilo da su žene više od jednog djeteta rodile”. *Bosanski vjestnik* je ukazao i na problem rađanja neželjene djece. Iz primjera “djevojke Ešrefe” koju je momak Mustafa Hasanović dohvatio rukom saznajemo da je to bilo zakonom kažnjivo te da je Mustafa za takvo ponašanje bio osuđen na mjesec dana zatvora. Interesantno je da je sedmicu dana nakon toga isti list objavio vijest da su Salih Krkić i Mušan Muminović osuđeni na 15 dana zatvora jer su zatečeni kod prostitutke koja je kažnjena sa 7 dana zatvora. U istoj obavijesti saznajemo da je neki Ibrahim ranio ženu Hanifu, nije nam poznato da li namjerno ili slučajno, ali je on bio kažnjen sa 10 dana zatvora. Vidi: *Bosna*, br. 93, 2. i 16.3.1868. 1; *Bosanski vjestnik*, 9.7.1866. godina I, br.14, 107.; *Bosna*, br. 84, 25.12.1867. i 6.1.1868. 1.

želje da im se na nešto ukaže tim tekstom, govori da su žene bile značajan dio čitalačke publike.¹⁸

Uloga i značaj žena u porodici može se vidjeti i u njihovom ostvarivanju prava na porodično nasljedstvo, kao i u ulozi koju su imale u raspolaganju imovinom.¹⁹ Žene, ne samo da su koristile svoje zakonsko pravo na naslijeđe, nego su se, ukoliko bi im to pravo bilo zloupotrebjeno, žalile i ustrajno tražile svoja prava. Mnogobrojni su primjeri koji ukazuju na pokušaje da se neka imovina u vlasništvu žene zloupotrijebi na što su one reagirale i tražile sudsku zaštitu.²⁰ Tako su sudski registri jedan od izvora koji ukazuje na aktivnu borbu žena za vlastita prava, ali i na probleme s kojima su se one susretale.

Historijski izvori koji nam daju priličan broj detalja o životu žena, austrijskih podanica u Sarajevu, posljednjih desetljeća osmanske vladavine, su dokumenti generalnog Austrijskog konzulata. Iako podaci ukazuju na prenošenje običaja koje austrijske podanice prakticiraju i u novom mjestu prebivališta, oni nam indirektno govore i o pitanju žene uopće u Sarajevu u ovom periodu. Slika koju ovi izvori pružaju dosta je šarolika, a o problematičnim osobama ostalo je ponajviše podataka, na osnovu kojih bi se mogao steći dojam da su problemi bili svakodnevni u raznim aspektima, od prostitucije, tuča, krađe, ubistava, dugova, vrijeđanja časti do poslovnih malverzacija.²¹ Međutim, nužno je imati u vidu da su se evidentirale uglavnom problematične situacije, u

¹⁸ Tako su u jesen prije početka loženja vatre opomenute i žene koje prema pisanju *Bosne* "(...) imaju običaj, kad polaze u susjedstvo, ostavljati svoju djecu u kolijevci, ili stariju od jedne, ili dvije godine koja sama sebe čuvati nemogu, samu kuću, i kuću zatvarati. Oviem načinom one same svoju djecu u opasnost bacaju, jer djeca se najradije s ognjem zabavljaju. Ovako postupanje s djecom niti je pametno niti je čovječno, pa zato se žene opominju, da u tome pametnije postupaju". *Bosna* br.79, 20.11. i 2.12.1867. 1.

¹⁹ Godine 1850/51. izdata je nova carska kanunnama u kojoj je promijenjena odredba da kada umre uživalac obradive zemlje nasljednik bude muško dijete, a ako nema muške djece tek onda ženska djeca. U novoj kanunnami je u slučaju smrti roditelja nasljedstvo dijeljeno između ženske i muške djece na jednake dijelove bez plaćanja tapijske pristojbe. Ostali nasljednici imali su pravo naslijeđa, ali uz plaćanje određene pristojbe. Vidi: Hadžihuseinović S. S. Muvekkit. 1999. 1049.

²⁰ Vidi: OIS, ZANUBIH, 86/II, *Šikajet defteri* IX 1826-1878.; *Sidžil Mula Muhameda Mestvice* inv. br. 237.

²¹ Vidi: ABH, GAKS 671/60, 509/60, 46/61, 130/61, 1021/62, 1045/62, 1046/62, 1047/62, 1301/62, 341/63, 350/63, 1213/64, 179/64, 302/64, 340/64, 605/66, 641/66, 569/66, 760/67, 1760/67, 92/67, 1157/67, 1887/69.

nadi da će Konzulat “stati iza” svojih podanika. Dok o austrijskim podanicama koje su vodile “miran život”, a tih je bilo mnogo više, skoro da i ne znamo ništa. O njima su ostali zapisani tek osnovni lični podaci, i to ukoliko su zatražili nove dokumente, dozvolu za preseljenje ili neku informaciju iz konzulata.²²

Ukoliko se želi rekonstruirati slika života žene, u posljednjim desetljećima osmanske uprave, analizom navedenih izvora uvidjeli bismo da su svi oni ukazali na neke od segmenata života žene, iz ličnog ugla i shodno datoj situaciji, ali da je izuzetno važno to što svi oni zajedno ukazuju na važnost i prisutnost njene uloge kako u privatnom, tako i u javnom životu.²³ Dostupna građa nam potvrđuje da su žene bile aktivne i u poslovnom životu.²⁴ Neophodno je napomenuti da su žene u sklopu svakodnevnih poslova obavljale i funkcije koje su imale ugledni karakter, poput mutevelija.²⁵

Priča o životu jedne od osmanskih podanica, koja se doselila u Sarajevo sredinom 19. stoljeća, u ovom tekstu predstavlja samo jedan mali prilog pozn-

²² Vidi: ABiH, GAKS 1/55, 375/56, 504/56, 06/70.

²³ Hatidža Čar-Drnda je u radu “Društveni i pravni položaj žene muslimanke u osmanskoj Bosni” osvrnuvši se i na dosadašnja naučna dostignuća navela: “(...) da su žene osmanske Bosne tokom minulih stoljeća ravnopravno s muškarcima aktivno učestvovala u svim oblicima društvenog života”. I Kerima Filan je u radu pod naslovom, “Sarajevo u 18. stoljeću: svijet muškaraca i žena, Prema medžmui Mula Mustafe Bašeskije”, jasno ukazala na prisutnost žena u javnom životu. Vidi: Čar-Drnda H. 2007. 143; Filan K. 2009. 304-322.

²⁴ Žene iz bogatih porodica su svoj novac ulagale uglavnom u trgovinu, a imovinu su najčešće iznajmljivale. Siromašnije žene su radile razne poslove, a u julu 1869. godine dozvoljeno je ženama da hljeb koji ispeku u kući, a koji im je višak, mogu slobodno prodavati. Mišljenja smo da je pitanje učestvovanja žena u poslovnom životu i razvoju privrede u Bosni u 19. stoljeću, bespravno zanemareno. Koliki je bio udio žena u vlasništvu imovine, koja se koristila u poslovne svrhe, ilustrirat ćemo samo preko primjera Umihane Glođe. Umihana je samo na području Vrela Bosne bila vlasnik, između ostalog, oranica od kojih je imala samo u žitu oko 4 tone godišnjih prihoda! Interesantan je i podatak da je žena mogla biti svjedok u trgovačkim poslovima na sudu, ali samo ukoliko je i sama bila trgovac. Vidi: OIS, ZANUBiH, *Sidžil Mula Muhameda Mestvice*, inv. br. 237. L70 b.; HASA, Fond Despići Sarajevo, kutija br. 9, Defter Stanbolske veresije.; *Bosna*, br. 162, 7 i 19. julija 1869. 2; *Bosna*, br.85, 1. i 13.1.1868.1; *Bosanski vjestnik*, br.2, 1866. 18; Bošnjački institut, fakture 19. i 20. stoljeća: *Bosna*, br.124, 14. i 26.10.1868. 1.

²⁵ Mutevelija je bila uvijek osoba od povjerenja koja je upravljala određenim vakufskim dobrom. Nafisa, kćer Abdusameda, bila je mutevelija evladijet vakufa dobrotvora hadži Alije iz Davud-Čelebijine mahale. Građa ukazuje da je i iz porodice Kumašin, također, bila jedna žena koja je obavljala ovu uglednu funkciju. Vidi: OIS ZANUBiH, *Sidžil Mula Muhameda Mestvice*, inv. br. 237, L67a; HASA, *Fond Kumašin*, kutija br.10.

avanju života žene u Sarajevu posljednjih desetljeća osmanske vladavine. Cilj nam je prvenstveno na osnovu dostupnih sačuvanih ličnih dokumenata Daše Jelić, kao i drugih izvora koji indirektno dopunjuju podatke o njenom životu, koliko je to moguće, rekonstruirati život žene u Sarajevu. Njen život, u datom historijskom okviru, predstavlja jedinstvenu formu, koja se može posmatrati tek kao jedan primjer u životu žene u određenom vremenu i u određenim okolnostima, usko povezanim i zavisnim od dešavanja u njenoj porodici. Njena svakodnevica se, svakako, umnogome razlikovala od svakodnevice Fatima Ašide, koja je bila iz bogate i ugledne porodice Imaretlija, koja se udala za kad-iju Ahmeda Muniba Glođu, iako materijalno potpuno zbrinuta, ona je mlada ostala udovica s dvije kćerke; zatim, svakodnevica udovice Osman-paše, koja je prva u Sarajevu imala “kola”, na čemu su joj mnogi zavidili; Hatidže Ferdane hanume, koja je svakodnevicu uglavnom provodila u molitvama i pomažući siromasima; Fate Zukanove, čija je svakodnevica bila ispunjena gatanjem u grah čime se bavila sve do tragične smrti 1878. godine; Savke Despić, koja se udavala dva puta, oba puta za izuzetno bogate ljude što joj je omogućavalo česta putovanja i praćenje mode, kao i Afife Morić, koja je modne detalje iz Istanbula prenosila u Sarajevo; svakodnevica Olge Gorup, austrijske podanice, koja je doselila u Sarajevo sredinom 19. stoljeća, gdje je rodila dvoje vanbračne djece, a za jedno od njih bila optužena da ga je usmrtila, njena svakodnevica bila je ispunjena radom u krčmi, stalnim problemima zbog ponašanja i načina života kojeg je vodila, itd.²⁶

Sve ove žene živjele su u isto vrijeme u istom gradu, Sarajevu, ali se njihova svakodnevica u mnogim segmentima razlikovala. Također, životne priče se razlikuju i u odnosu prema dostupnoj građi, kao što su putopisi, štampa i drugi izvori. Upravo, zbog toga smatramo da je za upoznavanje s životom žene neophodno analizirati i ukazati na svaki mogući kamenčić u tom šarenom mozaiku svakodnevice, jer upravo njihova različitost ukazuje koliko svaka žena predstavlja zaseban svijet u svim svojim kompleksnim javnim i privatnim odnosima, ali ipak u određenim općim okvirima po mnogome sličnim, spojenih vremenom i prostorom u kojem su živjele.

²⁶ Hajdarević R. 1978. 195; ABH, GAKS, 1324/64; 1/65; 28/65; 29/65; Hadžihuseinović S. S. Muvekkit. 1999. 1066; Pertev. 1906. prilog br. 44, 7; HASA, Fond Jeftanovići Sarajevo, kutija br.1, 260; HASA, Fond Despići Sarajevo, kutija br.6, Knjiga troškova Jeftana Despića 1876-1882.

Daša Jelić – pogled u život jedne žene

Porodična zbirka Jelića, jedna je od rijetkih, koja ima sačuvana i dostupna, “ženska” pisma, ali i ona druga, koja nam direktno ili indirektno omogućavaju prikaz života jedne žene. Stoga ćemo, koliko nam građa dozvoljava, pokušati rekonstruirati upravo život Daše, supruge Gavre Jelića.²⁷ Dašina pisma, koja su poslužila za analizu u daljem tekstu, datiraju od 1857. do 1874. godine, a pisala ih je suprugu dok je on bio na putu ili kad je ona bila kod roditelja u Tešnju. Sačuvana pisma nam pružaju Dašin ugao posmatranja braka i života uopće. Međutim, iako je porodična zbirka Jelića prilično očuvana, Dašina pisma su malobrojna.²⁸ I pored toga, smatramo da su izuzetno vrijedna, njihova analiza pruža sliku jednog drugog “ženskog viđenja” svakodnevice, odnosno govore o onome što je u određenom trenutku za nju bilo važno, ili manje važno, o utjecaju materijalnih mogućnosti na život, o odnosu i promjenama u iskazivanju osjećaja posebno prema suprugu, i o mnogim drugim detaljima koji čine svakodnevicu.

Daša Jelić, rođena je u Tešnju u pravoslavnoj porodici Tanasića, kao jedno od četvero djece.²⁹ Njena porodica bavila se trgovinom na malo, uglavnom kao posrednici između tešanske čaršije i sarajevskih veletrgovaca. Tanasići su bili poznati među sarajevskim trgovcima kao poštena porodica, zbog čega su je mnogi od njih smatrali dobrim izborom za sklapanje braka. Nemamo tačne podatke kako su se Daša i Gavro upoznali, ali možemo pretpostaviti da je nju za brak preporučila njena tetka Koka koja je bila udata u sarajevsku trgovačku porodicu Hadžiristića ili je neko od trgovaca prethodno vidio Dašu i preporučio Gavri da se upoznaju.³⁰ Bez obzira koja je od ove dvije opcije bila tačna, njih dvoje su kako se može zaključiti iz poslovno-privatnih pisama brak dogovorili vrlo brzo, najvjerovatnije tokom decembra 1855. godine.³¹ U vri-

²⁷ Ovdje se isključivo misli na pisma koja su pisale i potpisivale žene.

²⁸ Vidi: Younis H. 2009. 152-153

²⁹ Analiza dostupne građe ukazuje da je u porodici bilo četvero djece: Daša, Mara, Simo i Jovo.

³⁰ Dašina tetka Koka bila je udata za hadži Iliju Hadžiristića. Vidi: Younis H. 2012. 78-79.

³¹ Kada se Jakov Trifković, tada Gavrin najbolji prijatelj, želio oženiti, djevojku je otišao vidjeti njihov treći prijatelj Đorđe Hadživakumović. Djevojka je također bila iz Tešnja, a Đorđe je dobio ovaj zadatak zato što je putovao za Lajpcig, te mu je bilo “usputno svratiti” i pogledati kako ona izgleda. U pismu koje je poslije adresirao na “gdaru Gavri Eliću prvom obješenjaku

jeme kada su njih dvoje dogovorili brak, trgovačka kuća Jelić bila je stabilna i ugledna veletrgovačka kuća u Sarajevu. Gavro je bio treća generacija trgovaca u ovoj porodici. Naime, porodica Jelić, tačnije Jefto Jelić doselio se u Sarajevo u 18. stoljeću, a trgovačke poslove ove porodice možemo pratiti od 1802. godine.³² Trgovina je bila ujedno i jedino zanimanje kojom su se bavili tokom 19. stoljeća. Gavrin otac, Aleksa, trgovinu je preuzeo od oca 1818/19. godine, i nastojao je vrlo postepeno proširiti svoje poslove. To mu je i uspjelo, pa je sredinom 19. stoljeća njegova trgovačka kuća bila jedna od veletrgovačkih, koja je poslovala širom Osmanskog carstva, ali i izvan njegovih granica. Prema podacima iz popisa uzajamne jamčevine stanovnika Sarajeva, Gavro je 1841. godine imao 12 godina, i bio jedno od troje muške djece u kući Jelića.³³ Gavrin stariji brat, Jefto, u trgovačkim poslovima počeo je ocu pomagati prije 1845. godine, dok je 8 godina mlađi Gavro počeo raditi oko 1847. godine, od kada se počinje spominjati u trgovačkoj korespondenciji.³⁴ Nakon očeve smrti 1852. godine, braća Jefto i Gavro, zajednički su voditi očevu trgovačku kuću, koja je imala ustaljeni sistem rada i znatan broj stalnih dobavljača i kupaca.³⁵ Svakako, potrebno je spomenuti jedan događaj koji je najvjerojatnije imao veliki utjecaj na karakter i samu ličnost Dašinog supruga Gavre, a to je bio gubitak majke. Naime, kada je Gavro imao između 12 i 15 godina njegova majka

i njegovu priverženiku Jakovu Trifkoviću” o Mari, djevojci koju je trebao vidjeti napisao je sljedeće: “Brate Jakove nisam ti ni jedan put imao vremena ljepotu najprvu Mare ščeri Anonine u Tešnju, tako mi Boga brate u vetrinu budi, kad sam bio kod njegove kuće sa Savićem znaj dobro kada smo se vidjeli da smo obadvojica kao izumani ostali i koji bi se mogo bude par naći ka ljepoti njezinoj u cilom Sarajevu što se djevojka nalazija bi se ono živo oplkladio a pri svem tom dobro vaspitana kako se najbolje može biti, ne znam moreš li je uzeti, a što se ljepote tiče tako mi Boga da ti je smio dovesti pak što god biti ružno bilo neka bi ja kriv bio, velika i grdna šteta ako onakva djevojka na drugu stranu osim Sarajeva ode”. Vidi: ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, pismo od 28.9.1856.

³² Skarić navodi da su se Jelići doselili u Sarajevo sredinom 18. stoljeća iz Branog Dola kod Bileće. Najstariji dostupni dokument o porodici Jelić datiran iz 1797. godine, a iz njega se ne može zaključiti koliko su dugo Jefto i njegova supruga već u Sarajevu. Ono što možemo tvrditi jeste da se on od 1802. aktivno bavio trgovinom. Vidi: Skarić V. 1985. 161; Younis H. 2012. 91.

³³ Nažalost, u popisu su upisivani samo muški članovi porodice, ali se iz dostupnih dokumenata jasno može zaključiti da je Gavro imao i sestre. Vidi: Mestvica Mula M. 1970. 307; ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2.

³⁴ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2. pisma od 4.6.1847. i 20.6.1847.

³⁵ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2. pismo od 19.10.1952.

je preminula, a njegov otac je jedno vrijeme nastavio sam voditi brigu o djeci. Međutim, nakon određenog vremena, on se ponovo oženio nekom Marom, 24. augusta 1848. godine.³⁶ Gavro je tada imao 18 godina, i dolazak maćehe u kuću ostavio je neizbrisive tragove koji su se odrazili ne samo na njegov odnos s njom, nego i sa starijim bratom Jeftom, koji je pokušavao uspostaviti mir u kući. To je predstavljalo stalnu tačku sukoba zbog koje se braća nisu godinama privatno slagala, što je neminovno utjecalo i na poslovni život.

U takvoj atmosferi razmirica, a nakon smrti oca 1852. godine, Gavro je bio sve odlučniji da se oženi. Pored finansijske samostalnosti, on je prvenstveno želio što prije da se odvoji od brata i odseli iz porodične kuće, u kojoj je živio ne samo s ostalom braćom, sestrama i maćehom, nego i s Jeftinom porodicom.³⁷ To mu kao samcu nije bilo lako izvodljivo, pa je brak bio idealno rješenje, a izabranica je bila Daša.³⁸ Bez nekog posebnog ašikovanja i prethodnog upoznavanja, Gavro je dogovorio s Dašinom porodicom da će doći u Tešanj i zaprositi Dašu. Kada se odlučio za brak, Gavro je imao oko 27 godina.³⁹ Koliko je imala Daša, nije nam poznato, ali analiza dokumenata ukazuje da je bila dosta mlađa.⁴⁰ Vjenčanje je obavljeno najvjerojatnije u

³⁶ Nije nam poznato iz koje je porodice bila Mara. Vidi: Srpsko-pravoslavna opština (SPO), "Protokol vjenčanih" od 1844. godine.

³⁷ Njegov brat Jefto također se ženio dva puta. Prvi put je bio oženjen Anom Radulović i s njom je imao dvoje djece. Međutim, ona je 1872. umrla, a on se dvije godine nakon toga, tačnije 7.1.1874. ponovno oženio Jelkom, nije nam poznato prezime. Vidi: SPO, "Protokol vjenčanih" od 1872. do 1882. godine.

³⁸ Nije nam poznato da li je Gavro imao širi izbor djevojaka niti šta je on tražio, ali u jednom pismu iz iste godine on je napisao kao preporuku za neku djevojku koju je vidio, nekom od prijatelja, sljedeće poželjne atribute: "djevojka je podpuna i liepa i odrasla pametna i učena samo daj Bože da mu bude sretna". Pretpostavljamo da je i sam kada je birao suprugu težio za istim osobinama. Vidi: ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 1.7.1856. napomena br. 30.

³⁹ U popisu stanovnika iz 1841. godine, Gavro je upisan kao dječak od 12 godina, dok je u pasošima kada je putovao 1866. i 1869. godine napisano, oba puta, da ima 39 godina. Kada je umro 1896. u protokol umrlih je upisano da je imao 65 godina. Uporedi: Mestvica Mula M. 1970. 307; Younis H. 2009. 152; SPO, "Protokol umrlih" od 1895. do 1990.

⁴⁰ Jedan od pokazatelja da je bila dosta mlađa je i činjenica da su Dašini roditelji bili zabrinuti što će ona, odmah nakon udaje, živjeti sama jer su smatrali da ona još uvijek nije spremna samostalno voditi domaćinstvo. Zbog toga joj je u kući, kao "iskusnija", pomagala Gavrina sestra Ruža, za koju se hadžinica Mara Hadžiristić nadala da će se udati za njenog sina Vasu, koji je od Gavre bio mlađi punih 8 godina. To znači da je Ruža bila mlađa minimalno toliko od Gavre. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2. 7.4.1856; Mestvica Mula M. 1970. 351;

januaru 1856. godine, bez nekog slavlja, moguće da je bila upriličena samo za te događaje uobičajena svečana večera u kući mladenaca.⁴¹ Ipak, Daša je na vjenčanju dobila nešto posebno, nešto što je u to vrijeme izuzetno malo mladenki imalo, a to je fotografija s vjenčanja. Na fotografiji, vidimo da je Daša bila sitne konstrukcije. Ona u vjenčanici stoji uspravno s Gavrinom rukom na svom ramenu. Njihova garderoba ukazuje na materijalno blagostanje u koje je Daša te godine dovedena.

Slika s vjenčanja 1856. godine⁴²

Skarić V. 1976. 58.

⁴¹ Knjiga protokola u kojoj su detalji o obavljenom vjenčanju nije sačuvana, ali je u protokolu njihovo vjenčanje upisano prvo u toku 1856. godine. S obzirom na privatno-poslovna pisma možemo zaključiti da je obavljeno u toku januara. Vidi: SPO, "Protokol vjenčanih" od 1844. godine.

⁴² Marušić. N. 2002. 33.

Odmah nakon vjenčanja, Gavro je počeo tražiti kuću za sebe i Dašu. Da je Dašu u kući Jelića dočekala neugodna situacija ukazuje i to da ona nikada nije uspostavila dobar odnos s djeverom Jeftom, i ukoliko bi ga uopće pozdravljala, to je radila samo usputno, iako je ponekad znala dopisati posebne pozdrave za babu Maru. Međutim, s Gavrinim sestrama, a posebno s Ružom, vrlo brzo je postala dosta prisna. Kuću su pronašli dosta blizu, u Ajas-pašinoj mahali, i već 19. aprila 1856. godine kuća je bila kupljena i njih dvoje su počeli s pripremama za useljenje.⁴³ Da je bilo nesuglasica između Gavre i njegovog brata Jefte ukazuje i savjet koji je Dašin brat, Simo, napisao Gavri: "(...) koju godinu zajedno budite ako mene pitate mudri budite (...)".⁴⁴ On je ovim jasno ukazao da poznaje situaciju u koju je njegova sestra došla, ali da je on mislio da je bolje da ostanu zajedno još neko vrijeme. Ovakav savjet Simo mu je uputio ne samo zbog Daše, nego i zbog materijalnih sredstava koji su bili neophodni za odvajanje. Međutim, Gavro nije bio osoba koja bi lako poslušala neki savjet, a za kuću se već bio odlučio. Tako se Daša brzo nakon vjenčanja preselila u novu kuću koju je trebala voditi samostalno.⁴⁵ Njen brat je u ime cijele porodice takav čin prokomentirao na sljedeći način: "(...) vidim da pišete da ste uzeli kuću i da ćete preći vi i Daša sami u tu kuću koje nam nisma po volji nije zašto Daša sama kuće neumije kućiti".⁴⁶ Međutim, Daša se uspjela snaći, te su joj u kućnim poslovima, uglavnom, pomagale Gavrine sestre, a najviše Ruža, koja ih je često posjećivala. Nakon što su se odvojili privatno, u toku naredna četiri mjeseca, tačnije u augustu 1856. godine, i cjelokupna poslovna imovina je bila podijeljena. Za razliku od Dašine rodbine, koja je mislila da nema potrebe žuriti s podjelom, i da se Gavro treba još malo strpiti, Gavrina tetka Katarina iz Kikinde bila je zadovoljna.⁴⁷ Ona je bila upoznata sa svim problemima među

⁴³ Tačno 40 godina poslije, Gavro je umro u istoj kući. Vidi: SPO, "Protokol umrlih" od 1895-1900.

⁴⁴ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2. 29.4.1856.

⁴⁵ O kupovini kuće Gavro je dobio detaljan izvještaj u februaru, a u augustu mu je tetka čestitala novu kuću i preseljenje. Iz toga možemo zaključiti da je on u tom periodu kupio kuću i preselio s Dašom. Vidi: ABH, kutija br. IX-3-2, 19.2.1856.

⁴⁶ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 29.4.1856.

⁴⁷ Nisu svi ni s Jelića strane imali o tome pozitivno mišljenje. Jedan od porodičnih prijatelja napisao je: "(...) i pišete zašto ste se odvojili od ortakluka (...) malo mi istina krivo bilo zara kismeta (sudbina, op.a.) bilo toliko ako nije mogla trgovina bratski (...)". ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 5.2.1856.

braćom preko njene sestre Anne koja je također živjela u Sarajevu. Stoga, ona je u pismu u kojem je ujedno Gavri i brak čestitala, između ostalog, napisala: “Ljubezni moj sine Gavro čula sam da si se sa Evtom podijelio, želim vam neka bude sretno i čula sam da si kuću kupio koje mi to čuti bilo vrlo drago i čestitam vam tvoj sretnan prelazak u kuću i želeći vam svim srcem mojim od milostivog Božijeg premila da vam sreću i dobro zdravlje daruje i da Bog da da mnogo godina u njojzi proživite i provedete sa velikom srećom i u radostima i u dobrom i potpuno savršenom zdravlju i u tihom i ljubkom srcu i duši sa zadovoljstvom sa cjelom vašom čestitom familijom (...)” Na kraju pisma u želji da naglasi da nije bila pozvana na vjenčanje te da još uvijek nije upoznala Dašu napisala je: “Svakim falim tvoju gospoju a moju nepoznatu snaju da je poštena i ljubkog ophođenja, (...) ostajem kako tebe tako i moju nepoznatu snaju ljubezno pozdravljajuć (...)”⁴⁸ Dašu kao “poštenu i ljubkog ophođenja”, Katarini je mogla opisati Gavrina tetka Anna, koja ih je povremeno posjećivala ili neka od njegovih sestara, Koka ili Ruža. Bez obzira ko je to napisao očito je da su oni bili zadovoljni izborom Daše za snahu. Nakon završene poslovne i privatne podjele, Gavro je bio nasljednik očeve trgovačke kuće koju je počeo samostalno voditi, te su Dašu u poslovnoj korespondenciji njegovih zaposlenika počeli oslovljavati majstoricom.⁴⁹

Kada je doselila, Daša je u Sarajevu imala tetku Koku i njenu djecu Konstantina i Dašu, i u prvim mjesecima života u gradu družila se, uglavnom, samo s njima. Ubrzo nakon toga, i njena sestra Mara udala se za Đorđa Hadžiavakumovića, najboljeg Gavrinog prijatelja i, sarajevskog trgovca.⁵⁰ Nakon udaje i doseljenja u Sarajevo, Mara je često dolazila kod sestre.⁵¹ One su pored

⁴⁸ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 19.8.1856.

⁴⁹ Pisma su se obično završavala s pozdravima, a momci koji su radili u trgovačkoj kući Jelić su ih u kasnijim godinama uglavnom završavali sa “ostajem ljubazno vas pozdravljajuć i ruku vam ljubim (misle na Gavru, op.a.), a tako i moju majstoricu i djecu (...)”. Vidi: ABH, Fond Jelić kutije br. IX-3-6. IX-3-8, 5.7.1869. i 28.7.1869.

⁵⁰ Mara se udala prije septembra iste godine 1856., od kada datiraju prva pisma u kojima se ona spominje u Sarajevu. Vidi: ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 29.9.1856.

⁵¹ Kada je Đorđe prvi put otputovao zbog trgovačkih poslova na duže vrijeme i ostavio je u porodičnoj kući s ocem i bratom, pisao joj je, ali je pismo za nju adresirao na Gavru. Njega je molio da Maru pozove i pročita joj pismo, te da joj kaže kako je on “nju poželio kako je ona duša njegova i kako bi on najradije svaku poštu njoj jedno pismo poslo ali se boji i stid ga babe i Avakuma (brata starijeg, op.a.)”. On je također u pismima molio Dašu da se što češće sastaje

redovnog druženja mogle i zajedno putovati u posjetu roditeljima u Tešanj. U posjetu Dašinim i Marinim roditeljima svraćali su, obično usputno kada su putovali u Brod, i njihovi zetovi, Gavro i Đorđe. Posjete su obično trajale po nekoliko dana, najduže sedmicu, a Đorđe se tokom jedne takve posjete pohvalio Gavri kako ga je punica primila: “kao rođenog sina”,⁵² dok je Daši napisao da je cijela familija dobro i da ona nema potrebe da se brine.⁵³

Tokom prve godine Dašinog braka, ona nije išla u posjetu roditeljima. Da li im je pisala nije nam poznato, ali oni njoj nisu posebno slali pisma. Samo je jedno pismo sačuvano iz te godine koje je sadržajem bilo upućeno njoj, ali je adresirano na Gavru. U tom pismu koje je u ime njene majke napisao njen brat, ona je samo pozdravila cijelu Dašinu rodbinu u Sarajevu i prenijela joj pozdrave od brata i prijatelja iz Tešnja.⁵⁴ Dašin brat, koji se dopisivao sa Gavrom, sestri bi slao posebne pozdrave i pitao za njeno zdravlje, u sklopu poslovne korespondencije što je ujedno predstavljalo i jedini kontinuirani kontakt koji su oni imali te godine. Daša je, izgleda, bila komunikativna i vesela djevojka, pa je te godine dobivala posebne pozdrave skoro u svakom pismu koje bi poslao neki trgovac iz Tešnja. Za razliku od nje, Gavro je bio ozbiljan, a prijatelji su ga opisivali kao tvrdoglavog, naglog, škrtog i ljubomornog.⁵⁵ Daša ga zasigurno nije posmatrala u tom svijetlu, posebno ne u prvim godinama braka, a njena

sa sestrom, a Maru je molio da pazi: “koliko može babu i Avakuma”. ABH, Fond Jelići, kutija br. IX-3-2, 29.9.1856.

⁵² ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 23.8.1856.

⁵³ Isto.

⁵⁴ ABH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-2, 21.2.1856.

⁵⁵ Više je pisama u kojima su se Gavrini radnici žalili na njega i opisivali ga kao “tvrdoglavog i nagle naravi”, i prijatelji s kojima je on odrastao također su ga opominjali zbog toga. On se tako zbog ljubomore na Jakova Trifkovića koji je zakupio “menzilhane” na istoj licitaciji na kojoj je i on učestvovao naljutio i godinama nije kontaktirao s njim. Đorđe Hadživakumović mu je u jednom pismu između ostalog napisao: “(...) bilo da se blagodareći Bogu zdravo nalazite (misli na Jakova i Gavru, op.a.) a što se tiče pameti da je nekad sabere i namiri Gavro to vidio da tebi nikada biti neće ali da hoće samo Bog dati da one tvoje žmirave oči malo bolje otvoriš da bi i pametniji bio, a tebi pak Jakove osobito blagodarim koji me onako o svemu pišeš ali tko je pametan pametan (...)”. U drugom pismu mu je napisao: “(...) a ti kukavče nikud prosto nisi, nebi mi stalo bilo da te sutra crna voda ponese, ali si mi se trefio sretan pešćeno. Pak me srce boli ta bolan nisi da te sebi pak dato ednako sjetujem, već ne znam šta bi više na svijetu piso, već ako bi ti glavu razbio (...)”. Vidi: ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 6.10.1856. i 30.11.1856.

zaljubljenost u njega jasno se očitovala tokom njegovog prvog dužeg odsustva od kuće. To se desilo godinu dana nakon vjenčanja, što ukazuje da je Gavro vodio računa da Daša ne ostaje sama dok se bar malo ne navikne na život u Sarajevu. On je oputovao u martu 1857. godine, a kod Daše je preselila njegova sestra Ruža, a to je najvjerovatnije uradila kako Daša koja je tada bila po prvi put u drugom stanju ne bi boravila sama u kući.⁵⁶ Prije nego je krenuo na put, Gavro je Daši obećao pisati svaki put kada bude pisao i poslovno pismo. Da nije održao obećanje saznajemo iz njenog trećeg, a prvog sačuvanog pisma. U njemu se ona žalila kako joj ne piše “svake pošte” kako je obećao, nego je dobila samo dva pisma, a da je ona njemu već poslala tri iako je ona kad je odlazio rekla da mu neće “pisat nikako”. Daša je očito željela da joj suprug ne oputuje, možda i zbog toga što je bila u drugom stanju, te je u ljutnji, koja je sličila na dječju, izjavila da ona njemu neće pisati uopće. Očito da nije izdržala i, ne samo to, nije čekala ni da mu odgovori, nego je pisma slala zajedno s poslovnim izvještajima iz radnje. Od tih pisama sačuvana su dva, prvo od 23. marta koje je napisala kako bi mu rekla koliko ga je poželjela, i drugo od 18. aprila 1857. godine. Prvo pismo je vrlo ineteresantno, duplo kraće od narednog, koje je bilo odgovor napisan isti dan nakon prispjeća Gavrinog pisma. Cilj pisma iz marta bio je reći Gavri koliko ga je poželjela iako je on tek bio oputovao, te je pismo adresirala u Brod, u njemu je nakon pozdrava napisala: “Vrlo mi je neobično Gavro bez tebe. Ostajem ljubazno pozdravljajuć Gavru i ja ti ljubim ruku i te male brkove što na me namiguju i što me bodu i te male zubiće što bi me ujedale.” A zatim je napisala “(...) i pozdravlja te Gavro Ruža. Napisa Daša Gavre Elića”.⁵⁷ Dakle, pismo je bilo kratko i sasvim jasno, a očito je postiglo svoj cilj jer je Gavro na njega ubrzo odgovorio. Kao odraz sreće koju, kako je napisala, na početku aprilskog pisma “on nebi mogao vjerovati”, što je dobila odgovor, njeno pismo je bilo na dvije stranice. Pored toga, na kraju pisma se potpisala: “Daša supruga Gavre A. Elića.” I u ovom pismu ona je željela iskazati koliko ga je poželjela, ali sada malo detaljnije pa je napisala: “Kako si ti Gavro tamo otišo ja sam zaboravila matere u Tešnju pri tebi samo si mi ti sve na pameti, ja i kad neću tebe sve spomenem (...) i čini mi se Gavro da si otišo ima i tri mjeseca (...)” Također, u pismu je napisala sličnu rečenicu

⁵⁶ Ruža je uvijek ostajala u kući s Dašom kada je Gavro bio na putu, ali je ostajala i s Gavrom dok je Daša boravila kod roditelja.

⁵⁷ ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 28.3.1857.

kao i u onom martovskom: "(...) ja te pozdravljam i ljubim ti malu ručicu i obraz i te tvoje brkove što na me namiguju (...)". A na samom kraju, završila je s pozdravima od cijele porodice poimenično, a onda i nje, dodavši: "i ruku ljubim po sto puta".⁵⁸ Interesantno je da ovakve rečenice Daša više nikad nije ponovno napisala suprugu, bez obzira koliko dugo bi on ostao na putu. Ipak, ova dva pisma, iz prve godine braka, jasno ukazuju da su njih dvoje imali skladan brak i da je Daša bar te godine bila sretna. U narednim godinama njena pisma imala su sasvim drugačiji ton učtive ljubaznosti, koja je više bila odraz uobičajenog izražavanja poštovanja prema suprugu, nego mladalačke zaljubljenosti i izražavanja intimnosti. Ipak, konstanta u njenim pismima je bilo pisanje svega što se dešava s njom, sreće i ljutnje, svaku pojedinost onako kako ih je i doživjela. Ona je to radila sve vrijeme još od prvih sačuvanih pisama u kojima je Gavri odmah napisala da on nije održao obećanje i da nije pisao često koliko je obećao. Jedan veoma važan podatak Daša je navela još u prvim pismima, a to je pitanje novca kojim je ona raspolagala. Ona nije bila iz bogate porodice u kojoj bi nasljedstvom dobila određena materijalna sredstva, tako da je finansijski potpuno bila ovisna o Gavri, a iz njenih prvih pisama saznajemo da joj je ostavljao određenu sumu novca kada bi kretao na put. Kolika je to suma bila nije nam poznato, ali je zasigurno bila nedovoljna, s obzirom da je on već prvi put kada je ostala sama savjetovao da ukoliko joj zatreba dodatno novca pismeno obavijesti njega. Daša je bila praktična osoba i to joj je bila nepotrebna procedura, koja bi trajala prilično dugo. Naime, ona bi morala poslati pismo u grad u kojem se on u tom periodu nalazio, zatim čekati da on nekome od prijatelja javi da joj daju određenu sumu novca, stoga je ona odmah ponudila najbolje rješenje bez da ga pita za saglasnost. U pismu je napisala: "Što mi pišeš za pare ako mi nestane da ti pišem ja ti neću pisati već ću od Koste Đurića zaiskati kada mi nestane a što god po računu sve pišem pa kad ako Bog da dođeš ondar ću ti tefter dati".⁵⁹ Kosta Đurić bio je sarajevski trgovac i Gavrin prijatelj, on je 1856. godine, kada je ovo pismo i napisano, najvjerojatnije ostao u dućanu kod Gavre da mu pomogne u vođenju poslova. Ono što je važno istaći jeste da je Gavro smatrao da ona treba njega obavijestiti o nedostatku novca, iako je on bio kilometrima daleko, ali ne, da ona sama kao supruga vlasnika trgovine uzme novac, koji joj je potreban, tj. iz

⁵⁸ ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 18.4.1857.

⁵⁹ Isto.

dućana nekoliko metara udaljenog od kuće. Iz navedenog, možemo zaključiti da ona nije imala pristup trgovačkoj kasi i nije mogla uzimati novac iz nje kako je željela ili bolje rečeno koliko joj je bilo neophodno za svakodnevne potrebe. Ovim postupkom, on je najvjerovatnije želio napraviti jasnu razliku između poslovnog i privatnog života, te je smatrao da se ona ne treba uplitati u njegove poslove. Također, prije nego što je Gavro krenuo na put, Daša je dobila “tefter” u koji je trebala upisivati sve što je potrošila i na šta je potrošila novac, ali je najvažnije to da je ona već prvi put kad je ostala sama dobila sumu novca za koju je i sam Gavro pretpostavljao da će joj biti nedovoljna, mada je u ovom periodu Gavro još uvijek imao finansijski stabilnu trgovinu, bez ikakvih materijalnih problema, što će se vrlo brzo promijeniti. Daša očito nije bila uključena u poslovni život svog muža, kako na početku braka, tako i kasnije. Međutim, ona to poslije, kad su problemi postali sastavni dio njihovog života, nije ni željela. U jednom pismu koje je ona napisala u junu 1858. godine, dok je bila u posjeti roditeljima u Tešnju, nekoliko puta je ponovila suprugu da se “nje njegovi poslovi”, a posebno “poslovni problemi ne tiču”.⁶⁰ U objašnjenju je naglasila da se ona brine ukoliko joj on piše o problemima, te da zbog toga nema potrebe ni obavještavati je o njima, mada je Daša sigurno bila upoznata sa svim problemima, od finansijskih do problema koje je Gavro imao sa zaposlenicima, ali s obzirom da na sve te probleme ona nije mogla nikako utjecati, bilo je jednostavnije da je o tome on i ne obavještava, bar onda kada se nalazila daleko od kuće.

Daša je u Tešanj, prvi put nakon udaje, otputovala u maju 1858. godine, dakle pune dvije godine nije posjećivala roditelje. Na put je krenula u pratnji supruga Gavre, koji se odmah vratio nazad u Sarajevo. Daša je tad već imala djevojčicu Maru, koju je rodila 8. juna 1857. godine.⁶¹ Može se pretpostaviti da je razlog njenog tadašnjeg odlaska u Tešanj bilo njeno narušeno zdravstveno stanje nakon poroda.⁶² Dok je boravila kod roditelja, Daša je pisala malo duža

⁶⁰ Daša je napisala: “(...) a što pišeš za trgovinu da je rđava što meni za to pišeš, zar javljaš da se ja ovamo brinem (...) da sam zdrava ne bi mi piso za trgovinu i vamo nema trgovine pa nije tolikoga kijameta kazivo pa mi sada i u knjigama pišeš ja nek nisam živa mira ti većemi i ovamo pišeš zar hoćeš da ti ja ovamo brinem o tjem tvojim poslom nemoj mi više zato pisati rđava trgovina (...)”. ABIH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 15.6.1858.

⁶¹ SPO, “Zapisnik kršćenih” 1854-1861. godina.

⁶² Gavro je u to vrijeme pokušavao proširiti obim svojih poslova, pa je otvorio i filijalu u Brčkom. Vidi: Younis H. 2012. 94.

pisma u kojima je pored ostalog obavještavala Gavru, ali i Ružu, o tome šta mala Mara radi. Najvažnije je bilo da se ona “privikla na novu okolinu”. Naviknuta na pomoć u Sarajevu oko djeteta, Daša je i u Tešnju pronašla momka koji je trebao voditi računa o Mari i kako je napisala “nosati je”.⁶³ Iako je to bilo prvi put da je ona napustila suprugovu kuću i to na duži period, od nekoliko mjeseci, Daša više nije slala poljubce niti je pisala da joj nedostaje, pisma je, uglavnom, samo kratko završavala pozdravima i rečenicom “i ruku ti ljubim”.⁶⁴ Da je bila bolesna kada je došla kod roditelja, potvrđuje podatak da je sredinom maja morala zbog izuzetno jakih bolova prestati dojiti malu Maru. Ona je očito bila mirno dijete, pa se kako je Daša napisala brzo odvikla i samo je “malko plakala”.⁶⁵ Najvjerovatnije, nakon određenog vremena bila je boljeg zdravstvenog stanja pa je, s obzirom da duže vrijeme nije boravila u Tešnju, krenula u obilazak prijatelja. Tako se početkom juna, dok se vraćala roditeljskoj kući pješice, prehladila, što je umnogome pogoršalo njeno zdravlje. Gavri je napisala da joj pošalje limuna, ali se nije posebno žalila na bolest. Međutim, u toku narednih 15 dana, Daša se ozbiljno razboljela. Njena majka je mislila da se strunila ili da je dobila žuticu, zbog čega je pozvala ženu da joj, između ostalog, i stravu salije.⁶⁶ Ali, nakon što ju je dotična žena pregledala, prvo je

⁶³ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 1.6.1858.

⁶⁴ Neophodno je napomenuti da pisma koja je Daša pisala, najčešće dok je bila kod roditelja u Tešnju odišu nekim ležernijim odnosom koji je ona stvorila sa suprugom i ukoliko ih uporedimo sa pismima između Jovanke i Vase Hadžiristić uočiti ćemo jasnu razliku. Iako je Vaso bio mlađi od Gavre osam godina, njegova supruga se njemu obraćala isključivo u formi brige za njegovo zdravlje i s učtivim uobičajenim pozdravima. Jovanka je obično pisala kratka pisma koja je najčešće počinjala sa ljubezni supruže Vaso ili najmiliji supruže Vaso. Obično bi suprugu napominjala da se čuva i da pazi na zdravlje, a izvještavala bi ga i o zdravlju porodice kod nje. Ovu formu nije mijenjala godinama i ljubavnost koju je izražavala u prvom pismu, bez detaljnih opisa osjećaja ili događaja, sačuvala je u svim dostupnim pismima. Za razliku od Jovanke, Daša je u pismima uglavnom izostavljala klasične forme pozdrava i iskazivanja brige za zdravlje supruge kao i oslovljavanje sa mili ili najmiliji, zbog toga su njena pisma jednostavnija, životnija, prisnija i izražavaju tačno ono što je Daša u određenom trenutku vjerovatno mislila. Međutim, to u isto vrijeme ukazuje da je događaje o kojima nije pisala najvjerovatnije namjerno ignorirala. Vidi: HASA, Fond Hadžiristić, kutija br.1, privatna pisma.

⁶⁵ U pismu datiranom od 15. juna 1858. godine, Daša je napisala: “Kaži babici da se odbila od sise i mjesec malko je bila nije za sisom plakala kada mene bolilo (...) u drame rane nestanem da je nadojim”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 15.6.1858.

⁶⁶ Isto. Daša je napisala: “kako sam bila sad sam dobro fala Bogu bila sam strunila pa na stravu napala žučanica pa smo dovodili te mi je trla i stravu ? i zagasivala (...)”.

posumnjala da je Daša trudna. Daša je time bila iznenađena, ali ne i razočarana, tu vijest je prokomentirala na sljedeći način: “(...) i kaže da sam poneća a ja nevjerujem, zašto ne znam, pa da sam jesam i nežalim”.⁶⁷ Međutim, to nije bilo sve, liječenje se nije završilo na stravi, nego su nakon toga pozvali i popa koji joj je kao lijek pročitao molitvu za strah.⁶⁸ Daša je bila uvjerena da je to sve samo od “uroka”, te je insistirala da ona i Mara piju, umivaju se i kupaju vodi-com protiv uroka. Nakon toga, kako je sama tvrdila, bilo joj je malo lakše. Da je bila ozbiljno bolesna ukazuje i činjenica da je na Gavrinu pismo, koje je dobila 12. aprila, odgovorila tek nakon tri dana. Gavro se očito zabrinuo za suprugu i kćerku, pa je mislio da je bolje da se odmah vrate kući. Međutim, Daša se nije s tim slagala i svoje mišljenje je iznijela otvoreno, bez ostavljanja mogućnosti dalje rasprave o tome. Ona ne samo da je mislila da se njena mama može bolje brinuti o njoj i maloj Mari, nego je izrazila i ljutnju zbog toga što joj Gavro nije poslao limun, kad ga je tražila. S obzirom na navedeno, smatrala je da povratak ne dolazi u obzir. Iako je u pozadini njene ljutnje na Gavru bilo nešto drugo, ona je neslanje limuna iskoristila kao odličnu priliku, da mu pismeno uputi izraze ljutnje. Između ostalog napisala je: “(...) ti se nemoj za mnom brinut vamo (...) da si mi kupio limuna bolje bi uradio već sam ovde ja kurtavala 3 (...) i samo mi iz Brčkog dobavili a koliko sam tebi pisala pa mi nisi poslo (...)”.⁶⁹ Iz ovog može se steći utisak da je ona zaista više puta tražila da joj se limun nabavi, međutim, ona je to uradila samo jednom u pismu od 1. jula i tada je napisala: “ako ima”.⁷⁰ Međutim, pravi razlog njene ljutnje na Gavru bio je taj što je on nju uopće doveo kod roditelja i ostavio, iako je znao da je “bolećiva”. Razloge je otkrila nakon što joj se Gavro počeo žaliti na posao. Ona je smatrala da se on pravda time, jer “(...) znadem da si me boleću ostavio”, a onda je još dodala “i da sam zdrava ne bi mi piso za trgovinu”.⁷¹ Ovim je Daša jasno dala do znanja Gavri, ne samo da je ljuta što je doveo i ostavio bolesnu, nego i to da mu neće opravdati takvo ponašanje zbog bilo čega, pa ni poslovnih problema. Ovakav ton pisma izgleda da je naljutio Gav-

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Rečenica je glasila: “Gavro da mi uzmeš lemunova ako ima”. ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 1.6.1858.

⁷¹ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 15.6.1858.

ru, pa je on narednih nekoliko pisama slao isključivo kao poslovna i adresirao ih na njenog brata Simu. U jednom od tih pisama, on je njoj ponovno poručio da je vrijeme da se vrati kući. Daša je shvatila poruku pa više nije čekala pismo adresirano na nju, nego je napisala Gavri nakon ljubaznog pozdrava i želje da ga njeno pismo: “zateče u dobrom zdravlju i rahatluku”, kako ona ne zna zašto joj on nije “i ove pošte” pisao. Također, napisala mu je da se ona još uvijek ne želi vratiti u Sarajevo. To je obrazložila činjenicom da nema nikog od muških članova porodice ko bi je pratio do Sarajeva. Naglasivši da njen brat Sima nema posla u Sarajevu te da on “ne more hodati brezposlen kada nema tamo posla a ja brez Sime neću”.⁷² Znajući da se može vratiti sa kiridžijima, ona je i tu opciju odmah eliminirala, napomenuvši da to ne bi bilo uredu, te da ona “ne može sama sa kiridžijama putovati”.⁷³ To, naravno, nije bilo prikladno i ona je to znala, na takvo nešto ni Gavro ne bi pristao, ali je ona zapravo ovim željela dati do znanja Gavri da je sve opcije razmotrila, te da bi on trebao doći po nju. To je na dnu istog pisma i napisala, više kao usputno, ali sasvim dovoljno da se poruka razumije.⁷⁴ Međutim, on očito nije namjeravao doći. Početkom augusta, Daša je odlučila vratiti se kući, bila je već mnogo boljeg zdravlja, a kod roditelja je već provela više od tri mjeseca. Tada je već i njoj bilo očito da njen suprug neće doći po nju, stoga je na početku jednog pisma nakon pozdrava napisala: “(...) ja bi ako ti moreš po mene doći prije bi pošla ako nemoješ pošalji konja u put, Simo će me dovest do u Zenice a ti izađi u Zenicu preda me”.⁷⁵ Da je bila ozbiljna u namjerama ukazuje i to da je naredila da se kuća okreči prije njenog dolaska i da se pozove njena zaova Ruža da počisti cijelu kuću. S obzirom da se više nije mogla uzdati u mužev dolazak, Daša je tražila da joj Gavro pošalje novac ukoliko joj, kako je napisala, “zatreba”. Tražila je ukupno 3 rubije, 1 madžariju i 1 igirmiluk.⁷⁶ To nije bila mala, ali za njenog supruga, ni velika suma novca. Da li joj je novac bio potreban zbog toga što

⁷² ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 26.6.1858.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto. Nakon završnih pozdrava, Daša je dopisala: “mogo bi ti doć”, a zatim nastavila s pozdravima od njenih roditelja, i na kraju umjesto potpisa “supruga”, napisala je skraćenicu: “Daša su Gavre Elića”. To je praktikovala i u svim narednim pismima.

⁷⁵ ABiH, Fond Jelić kutija br. IX-3-3, 3.8.1858.

⁷⁶ To je sveukupno u grošima iznosilo između 90 i 100 groša, zavisno od provizije za zamjenu.

nije planirala ostati tako dugo kod roditelja nije nam poznato.⁷⁷ Njen zahtjev ukazuje da joj Gavro nije slao novac, ukoliko ga ona nije tražila. Nakon tog pisma, Daša je dobila novac, i odlučila produžiti svoj boravak kod roditelja. Na takvu odluku utjecalo je i to što je u to vrijeme kod njih u posjetu došla i Mara, njena sestra. To nije bila prilika da se njih dvije vide s obzirom da su obje živjele u Sarajevu i da su se često posjećivale, ali je Daša to iskoristila kako bi možda Gavro konačno došao po nju. U isto vrijeme, nije željela da ga naljuti, pa je u pismu, u kojem ga je obavijestila o svojoj odluci da će još jedno vrijeme ostati kod roditelja, navela kako Simo trenutno nije nikako u mogućnosti nju dovesti, ni do Zenice. Međutim, ako se on boji da će ona “zadugo ostati” posavjetovala ga je da ne brine jer će to brzo proći.⁷⁸ Napisala je: “(...) ako ti je đana zadugo da ću ostati a to će brzo prtakati (...)”. Da li je Daša ovim htjela poručiti suprugu da je već prošlo mnogo vremena, a da on nije došao po nju, pa će i ostatak proći brzo ili je poruka označavala da je još uvijek ljuta što je uopće i ostavio kod roditelja, teško je utvrditi, ali je jasno poručila da ona zapravo ne planira ostati još samo nekoliko dana. Gavro je u odgovoru na njeno pismo svoju želju da se odmah vrati kući obrazložio time što je trebala da se održi krsna slava njihove Mare.⁷⁹ Pored toga, on je sve njene zahtjeve ispunio i kuća je čekala čista i okrečena, što je u odgovoru Daša prokomentirala na sljedeći način: “(...) krsno ime moremo staviti kada ja dođem a vi na krsno ime zgotovite ručak lepo i sveću zapalite”.⁸⁰ Da njena ljutnja što je uopće poslao roditeljima nije ni nakon svega prošla, jasno ukazuje jedna rečenica iz istog pisma u kojoj kaže: “(...) većemi je omrzlo što me zovete od svake knjige”, a onda je još dodala “(...) da si mislio otud zvati ne bi me ni slao”. Ona je na-

⁷⁷ Navest ćemo usporedbe radi da su bogati sarajevski trgovci članovima svoje porodice davali po 1 dukat ili oko 60 groša za apra, tj. lične potrebe bar nekoliko puta mjesečno, dok je recimo sudski iznos alimentacije u istom periodu za jedno dijete mjesečno bio 45 groša. Vidi: HASA, Fond Despić, kutija br. 12, Defter troškova-kućnih obaveza: ABiH GAKS, 1505/67.

⁷⁸ ABiH, Fond Jelić, kutija br.IX-3-3, 10.8.1858.

⁷⁹ U arhivskoj građi sačuvan je spisak osoba koje su trebale biti pozvane na krštenje. Nije nam poznato da li se radi o Marinom krštenju ili je to spisak za krštenje nekog drugog djeteta s obzirom da dokument nije datiran. Na njemu su zapisane sljedeće osobe: “Mara Adživakumovića, Jelka Elića, Jelka Adživakumovića, (H)adžija Pitić, Umlić, Evto Elić, Ana Ukanuša, Ružina mater, Jovanka etrnovica, u Radulovića Savka kuma Spasoja, u Sarandića Kosta Đurić”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-4.

⁸⁰ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 10.8.1858.

pisala da će doći kad Simo bude mogao, te da: “nije lako spremati se često da se oda tamo i amo”.⁸¹ Iako je između prethodno dobivenog novca i pisanja ovog pisma prošlo samo 15 dana, Daša je ponovno tražila da joj Gavro pošalje novac i to ovaj put mnogo veću sumu od 4 dukata.⁸² Ni ovaj put nije navela zbog čega joj treba novac. I ovo pismo, nakon uobičajenih poimeničnih pozdrava, Daša je završila sa: “Ja kad mogdнем doću i sama nemoj me više zvat. Napisa Daša su Gavre Elića”.⁸³ Da je Gavro shvatio da je ona zaista ozbiljna u svojim namjerama i da će uraditi onako kako je i napisala, tj. ostati još koliko bude željela, potvrđuje to što je on nakon toga otišao po nju. Kada je to tačno bilo, nije nam poznato, ali najvjerojatnije u periodu između 19. augusta i 9. septembra, s obzirom da u tom periodu nemamo sačuvano niti jedno pismo koje je Gavro poslao iz Sarajeva.⁸⁴ Da je bio odsutan iz dućana ukazuje i to da je 2. septembra, umjesto njega, jedno pismo napisao Risto Trifković.⁸⁵ Prema dostupnoj građi možemo utvrditi da je Daša u Sarajevo stigla u septembru 1858. godine. U kući je dočekala Ruža, ali i ostali članovi šire porodice, koji su posebno poželjeli malu Maru.⁸⁶

Godine koje su uslijedile nisu bile jednostavne za Dašu. U augustu 1859. godine, rodila je sina, kojem su dali ime Hristo, ali je on vrlo brzo umro.⁸⁷ Nakon tačno godinu i dva mjeseca, ponovno je rodila, ovaj put djevojčicu Annu.⁸⁸ Pored toga, njena prva kćerka Mara nije se više spominjala te možemo pretpostaviti da je, u međuvremenu, i ona preminula.⁸⁹ Da li zbog toga, ili ne, teško je utvrditi, ali je Daša bili dosta vezana za Annu, koja je postala glavna tema

⁸¹ Isto.

⁸² Vrijednost od 4 dukata bila je oko 244 groša.

⁸³ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 10.8.1858.

⁸⁴ Iz tog perioda sačuvano je 12 pisama koja su adresirana na Gavru, ali nema niti jedno koje je on napisao. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3.

⁸⁵ Radi se o poslovnom pismu datiranom od 2. 9. upućenom Petru Cvetkoviću koji je nabavljao robu za Gavru u Rumeliji. Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 2.9.1858.

⁸⁶ U jednom pismu od Ruže za Dašu ona je napisala: “Svi te čekamo, uželjeli smo te se a naročito male Mare”. Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 8.7.1858.

⁸⁷ I 1862. godine Daša je rodila sina, Mitu, koji je također ubrzo umro. Vidi: SPO. “Protokol kršćenih” od 1844. godine.

⁸⁸ Anna je rođena 15.10. 1860. godine. SPO, “Regeste kršćenih”, 1854-1861.

⁸⁹ SPO, “Protokol rođenih”, od 1854. godine.

njenih dostupnih pisama u narednim godinama. Ni Gavro nije 1859. i 1860. godine nigdje putovao, cijele dvije godine je trgovinu vodio iz svog dućana. Pretpostavljamo da se Daša u tom periodu bavila uobičajenim svakodnevnim poslovima, tj. odgajanjem djece i vođenjem kuće koju je još uvijek polako opremala. Međutim, 1860. godine, Gavro je imao znatnih poslovnih problema, koji su zasigurno ostavili traga i na Dašu, kao i na cijelu porodicu. Posebno neprijatan događaj bio je kada je Gavrin “momak”, kojem je povjerio filijalu u Brčkom, pronevjerio znatnu sumu novca. Gavro je zbog toga pokrenuo sudski postupak i veoma brzo dobio presudu, ali se u međuvremenu i razbolio.⁹⁰ Iako je momak kojeg je tužio mjesecima pokušavao da mu se izvini i ponovno zadobije njegovo povjerenje, Gavro nije htio ni da čuje za njega.⁹¹ Kako je to utjecalo na Dašu nije nam poznato, ali s obzirom da je u već spomenutom pismu iz 1858. godine napisala da ne želi znati ništa o poslovnim problemima jer se onda samo brine o njima, možemo pretpostaviti da je i ova epizoda, u koju je bila uključena skoro cijela sarajevska čaršija i koja je trajala godinama, znatno i Dašu pogodila. Možda je i to bio razlog zbog kojeg ona Gavri nije pisala godinama, od 1860. kada se desio “skandal”, pa sve do 1864. godine, kada bi odlazio na put.⁹²

Naredna sačuvana pisma datiraju iz 1864. godine. Ona je tada imala još jednu djevojčicu Koku, koju je rodila 1863. godine.⁹³ U februaru 1864. godine, Gavro je otputovao u Beč po robu, a Daša mu je prvo pismo napisala 12. marta. Glavna tema pisma bila je njihova kćerka Anna koja je već bila dovoljno velika da se igra, crta i jasno govori. Ona je izgleda bila i očeva miljenica, a njegova briga za nju bila je još veća jer je najvjerojatnije bila bolešljiva beba. To nam potvrđuje i rečenica u kojoj Daša piše: “Annom se nemoj brinut hvala

⁹⁰ O ovom događaju više vidi: Younis H. 2014. 216-220.

⁹¹ U jednom od pisama koje je ovaj momak napisao svom kumu za kojeg se nadao da će uticati na Gavru da mu oprost i zapisao je: “(...) na moju veliku žalost ne znajući njegove (Gavrine, op. a.) naravi pa sam u njegovu zadatku falio(...)”. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-4, 14.10.1860.

⁹² U to vrijeme je ovakav događaj predstavljao veliki skandal, a momak koji je zbog pronevjere izgubio čast, ostao je bez mogućnosti da se zaposli kod bilo kog poznatog trgovca. On je zbog toga napustio Bosanski vilajet, a život je nastavio kao prosjak u predgrađu Beograda, gdje ga niko nije poznavao. Vidi: Younis H. 2012. 220.

⁹³ Djevojčica je u krsni list upisana kao Joka iako su je svi u porodici oslovljavali sa Koka. Vidi: SPO, “Protokol rođenih”, od 1844.

Bogu sad je zdravija, kako se zapostilo ništa ne spominje, samo uzima oraha i lješnika i jabuka i narandži a somuna i varenike nije uzela usta niti je upitala kad će se piti sa varenikom kafa i samo tebe sve spominje i kaže da te se vrlo poželila”.⁹⁴ Anna je bila glavna tema ne samo ovog pisma, nego i svih narednih te godine, a Daša je nastojala u svakom pismu napisati detaljno kako je, šta radi, ali i koliko spominje “svog babanu.” U jednom pismu, to je opisala na sljedeći način: “(...) stalno te spominje, kaže moj će babano u ponedjeljak doći i svašta će mi donijeti i svaki te dan spominje i knjigu ti piše”.⁹⁵ A već u narednom pismu je napisala: “Anna te je vala poželila, svaki dan dovati uzme i čage pa ti si piše knjigu Gavri gospodaru mome babi slatkome rođenom Gavri Eliću donesi mi njemačke haljine i zlatnu kitu malu, tako sama sebe sve govori niko je ne nagovara, seka Ruža počne govoriti ona kaže stante šta me pometate za Boga nemojte govoriti da babanu knjigu napišem”.⁹⁶ U to vrijeme, najvjerojatnije je i Ruža, Gavrina sestra, živjela s njima, ili je boravila kod njih dok je Gavro bio na putu, nije sigurno, a Daša je u pismima uvijek spominje, a njene pozdrave redovno prenosi, tako da se stiče dojam da je Ruža stalno bila prisutna kada je Daša pisala pisma.

Daša u svojim pismima nije pisala da li je ona poželjela supruga ili ne, niti da li joj nedostaje ili ne, ali je u svakom pismu na kraju pisala šta želi da joj donese. Iako je Daša bila svjesna da je njihova finansijska situacija svakim mjesecom bila sve gora, nju ni u kom slučaju ne možemo okarakterizirati kao skromnu. To je posebno uočljivo u prvim godinama braka, kada je redovno u pismima, naručivala razne stvari od Gavre. Naručivala je obično dok je on bio u Beču, Lajpcigu ili Trstu. Ona je slala posebne narudžbe u kojima se nalazio i spisak raznih stvari od ćilima i garderobe, pa sve do muzike.⁹⁷ U aprilu 1857. godine, s obzirom da su tek bili uselili u novu kuću, Daša je naručila iz Beča da se kupe i pošalju ćilimi, ali i muzika. Njena “naredba”, kako je napisano na poledini pisma, je i poslušana, pa je uz trgovačku robu stigla i pošiljka za nju, nekoliko mjeseci kasnije.⁹⁸ Kako je vrijeme odmicalo spisak je bivao sve veći.

⁹⁴ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 26.3.1864.

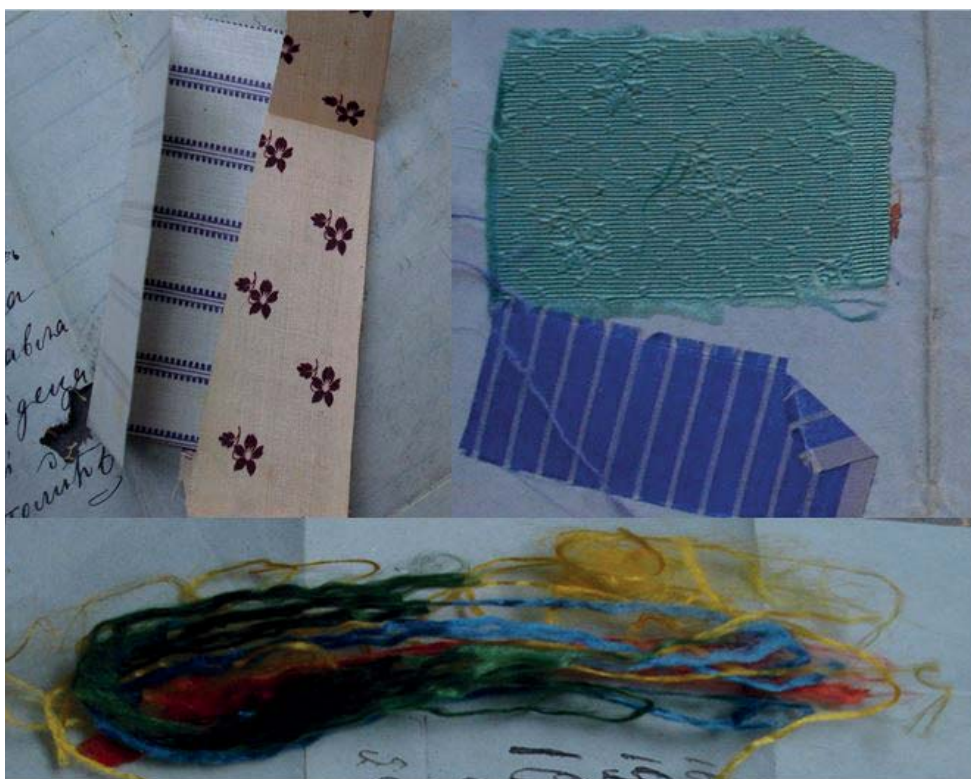
⁹⁵ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 12.3.1864.

⁹⁶ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 26.3.1864.

⁹⁷ Vidi: ABiH, FJ, kutija br. IX-3-4, 26.6.1858.

⁹⁸ Na poledini pisma bio je napisan spisak stvari koje je Daša naručila, a iznad toga je pisalo: “Naredba Dašina.” ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3, 18.4.1857.

Tako je 12. marta tražila da joj kupi: “svile i jedan prsten i tri kamena i jedne mendoše lepe i jednu kitu zlatnu”.⁹⁹ Samo nekoliko dana kasnije, tražila je, pored svile, s tačnom mustrom koju je poslala u pismu, vunicu, materijal za haljinu, još jednu zlatnu kitu koju je željela staviti za Vaskrsenje, ali je napomenula da ukoliko Gavro ne stigne do tada da on tu kitu pošalje po Despiću jer je on trebao stići prije praznika.¹⁰⁰

Uzorci materijala i svilenog konca koje je Daša naručivala

⁹⁹ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-3. List deftera juni-juli 1857.

¹⁰⁰ Despići su bili poznati sarajevski veletrgovci. Više o njima vidi: Tepić I. 1974. 65-100; Despića kuća. 2009; Younis H. 2012. 57-63.

Pored nakita i odjeće što je tražila za sebe, Daša je obično nešto tražila i za kuću. Tako je i prilikom Gavrine posjete Beču 1864. godine, naručila: 12 tanjira dubokih za čorbe, 35 plitkih, 12 “povećih”, 6 za ribe, 6 srednjih, 12 plitkih tacni za slatka i dodatnih 6 tanjira za slatko. Neophodno je napomenuti da je Gavro sve što bi Daša naručila i kupio, bez obzira da li je to bilo za nju ili kuću ili nekog trećeg.¹⁰¹

Stvari koje je naručila te godine nisu još bile ni stigle kad je Daša dobila vijest o smrti majke, pa je ona hitno otputovala s djecom u Tešanj.¹⁰² Iako je tada bilo punih osam godina nakon što je doselila u Sarajevo to je bio drugi, ali i posljednji put da je ona išla u posjetu svojoj porodici. U Tešanj je doputovala krajem maja i ostala je sve do sredine septembra 1864. godine, dakle puna četiri mjeseca, iako nije planirala toliko dugo ostati. Dok je bila s djecom u roditeljskoj kući, Daša je pokušala voditi i kuću u Sarajevu, pa je Gavri davala upute šta se treba pripremiti od ljetnih plodova, koji sok napraviti i gdje šta da se smjesti od pribora koji je naručila iz Beča.¹⁰³ Da je Daša bila vezana ne samo za svoju kuću nego i supruga, jasno ukazuje njeno pismo napisano 4. juna, samo nekoliko dana nakon dolaska u Tešanj. U njemu je na samom početku odmah nakon pozdrava napisala: “(...) vidim kako zame mariš i kako ti je neobično brez mene poslo si mi do sada i dvije knjige”.¹⁰⁴ Time je izgleda željela dati do znanja da su dva pisma koja je on poslao bila malo te da bi, ukoliko je zaista poželio, trebao pisati češće. S obzirom da je na put s djecom krenula iznenada, nije se dovoljno spremila. Djeci je ponijela garderobu koju je imala, tako da im je ubrzo bilo, zbog stalne igre, kako je napisala: “sve izderano (...) stid me djetetu obuć”.¹⁰⁵ Da je Daša željela ovaj put da se pokaže u najboljem svijetlu, a to je obavezno podrazumijevalo i dobru garderobu, više

¹⁰¹ I njegova tetka Anna je naručivala od njega stvari. Tako je jednom prilikom naručila sljedeće: “jedne đozluka od 60 godina koje dobro vide i molim te podaj neka izbere kome ima 60 godina neka niesu utelu okovane neka su u kosti to te puno molim moj dragi Gavro jer sam jedne imala pa sam ih razbila (...)”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 5.3.1864. i 26.3.1864.

¹⁰² Ona se najvjerovatnije razbolila još 1862. kada je Dašin brat pisao Vasi Hadžiristiću kako im je “baba malo loše”. ABiH, FH, kutija br. IX-1-13, Pismo 18.3.1862.

¹⁰³ Pored ostalog zamolila je Gavru da “seki Ruži” da novac da kupi ruže i da napravi sok. Sok od ruže đulbešećerke je tradicionalno piće koje su pravile skoro sve kuće u Sarajevu, a očito da je to radila i Daša. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 1.6.1864.

¹⁰⁴ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 4.6.1864.

¹⁰⁵ Isto.

je razloga. Jedan od njih, bio je i taj što je trgovačka kuća njenog muža imala finansijskih problema za koje ona nije željela da svi saznaju, a tu je pored toga bila i njena sestra Mara, udata u kuću Hadžiavakumovića, kojima je trgovina cvjetala, te je htjela pokazati da su u istom rangu, bar u pogledu garderobe. Daša je jasno suprugu napisala kako je Anna, kćerka njene sestre Mare, lijepo obučena, a kako njihova Anna plače zbog toga što nema isti “tepeluk i koparan”.¹⁰⁶ Ona je tražila da joj on pošalje koparan i to iste kvalitete kakav je kupio njoj kad se porodila, ali i tepeluke koje je Anna željela. Ova usputna Dašina primjedba govori o običaju koji se u njihovoj kući očito poštovao, a to je poklanjanje vrijednih stvari ženi prilikom poroda. Očito je bilo da je Daša dobila, kad je rodila Annu, koparan od izuzetno lijepog i vrijednog materijala, čim je željela isti za kćerku u nadi da će ostaviti najljepši dojam i ukazati na materijalne mogućnosti njene kuće. Ona u pismu prepričava Annine riječi, pa piše kako je ona rekla:“(…) nisi meni mili (misli na oca, op.a.) neće mi da pošalje teluke, pa stane plakati. Jel de mama poslaće meni babo”. Kako bi Gavro uvidio koliko je to važno, Daša je dodala da je Anna nakon stalnog plakanja izjavila kako ga je poželjela, ali “malo”.¹⁰⁷ Međutim, problem nije bio samo u garderobi, Daši su bili potrebni i dukati i to suma od čak 30 dukata, za koje je napisala da ih treba dati Simi. Da li joj je novac bio neophodan zbog troškova pogreba ili za vođenje kuće dok su u Tešnju, nismo sigurni, ali je ova suma bila jednaka godišnjoj plati bolje plaćenih zaposlenika u Sarajevu u ovom periodu.¹⁰⁸ Malo je vjerovatno da joj je novac trebao za troškove dok je bila tamo, jer ona nije planirala ostati duže vrijeme, a u pitanju je bila velika suma novca. Čak i ukoliko je željela sudjelovati u troškovima majčine sahrane, to je bila velika suma jer ona nije bila jedino dijete, te ni troškove nije morala snositi sama. S obzirom da nemamo ni nagovještaja o čemu je bila riječ, možemo samo pretpostaviti da je bio u pitanju neki dug koji se morao izmiriti, ali to je samo pretpostavka. Novac Daša više nije spominjala.

¹⁰⁶ Tepeluk je mala kratka ženska kapa okičena dukatima ili biserima, ili vezena srmom ili zlatom. Koparan-koporan je gornji dio odjeće obično se šio od crne čohe, poput fermana, ječerme i džumadana, a nosile su ga imućnije osobe.

¹⁰⁷ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 4.6.1864.

¹⁰⁸ Godine 1869. austrijski konzul plaćao je usluge kuharice, koju je doveo iz Zagreba, godišnje 36 dukata ili oko 2.160 groša, dok se godišnja plata momka zaposlenog kod sarajevskih trgovaca, sredinom 19. stoljeća, kretala između 10 i 55 dukata. Vidi: Younis H. 2012. 209.

Krajem augusta, Daša se nadala povratku u Sarajevo. Zbog toga je od Gavre tražila da pošalje po nju kola. Naime, kolski put do Tešnja trebao je biti završen baš u to vrijeme i ona je očekivala da će se s djecom kući po prvi put vratiti kolima. Više nije spominjala probleme s garderobom, niti novcem, što ukazuje da je sve dobila na vrijeme. Kao i uvijek sve što je bilo vezano za Annu, Daša je pisala detaljno. Tako ga je obavijestila i o tome da je Anna izjavila kako nije “baš poželjela” svoju tetku Ružu. Međutim, ona ga je strogo napomenula da to ni u kom slučaju ne govori Ruži, kako je ne bi povrijedili.¹⁰⁹ Interesantno je da mlađu djevojčicu Koku nije niti jednom spomenula. Gavro je u odgovoru na ovo pismo obećao poslati Jovu, Dašinog mlađeg brata, po njih kolima, ali to nije uradio. To je Dašu ponovno naljutilo, posebno jer je mislila kući stići prije “praznika”. U pismu je napisala: “(...) pošalji Jovu nama nemoj pisati da ćeš poslati do deset dana a ne šalješ kada jednom rekneš pošalji nemoj na po deset do deset dana”, a zatim je pismo završila bez uobičajenih pozdrava i fraze “ljubim ti ruku”, već samo: “ostavljam te neimajući više šta pisati”.¹¹⁰ Vrlo zanimljivo, Gavro je sve njene naredbe slušao ukoliko je on bio odsutan, ali njene zahtjeve iz Tešnja uglavnom je zanemarivao. To je Dašu izgleda ponajviše ljutilo. Iako Daša nije stigla kući za praznike, ubrzo nakon njih Jovo je došao po nju i djecu i vratio ih u Sarajevo.

Nakon majčine smrti, Daša više nikad nije posjetila roditeljsku kuću, a i pisma je slala mnogo rjeđe. Gavri je posao bio sve slabiji, pa je i on sve rjeđe kontaktirao s njima. Njen brat Simo se u decembru 1867. godine zbog toga žalio, u pismu je napisao: “(...) brinu (se) kod kuće što nema pisma od tebe za toliko vrijeme (...)”.¹¹¹ Nije nam poznato, kada tačno, ali nakon što je Daša izgubila majku, otprilike iste godine je i njena sestra Mara preselila iz Sarajeva u Brčko. Ali, to nije bilo sve, i Daša, njena imenjakinja i tetična, udala se 1865. godine, ali, iako je ostala u Sarajevu, nakon udaje, njih dvije su se mnogo rjeđe mogle vidati. Njena tetka Koka, koja je u to vrijeme živjela u Beču, molila je Dašu da se vida s njenom kćerkom i savjetovala je da se njih dvije posebno

¹⁰⁹ “Nemoj kazivati seki Ruži Anna kaže nije je vrlo baš poželjela (...)”, napisala je Daša. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 26.8.1864.

¹¹⁰ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-5, 8.9.1864.

¹¹¹ Pismo je bilo adresirano na Gavru, pa pretpostavljamo da je on u ime Daše slao pozdrave i pisao o novinama u kući njenoj porodici, češće nego ona, ali je očito i on u ovom periodu pisao dosta rjeđe. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 13.12.1867.

paze, i “(...) još Daši kaži da bi nam mило bilo da se sastajete barem vas dvje kad niko drugi neima (...)”, bilo je napisano u jednom od pisama.¹¹²

U augustu 1865. godine, Daša je rodila sina kojem su dali ime Ačim.¹¹³ Međutim, u jesen sljedeće godine, tačnije od septembra do novembra, u Sarajevu je izbila epidemija kolere.¹¹⁴ Svi imućniji stanovnici, i oni koji su imali gdje, pobjegli su iz grada. Bogati muslimani su, uglavnom, odlazili na svoja imanja širom Bosanskog vilajeta, dok su bogatiji pravoslavni trgovci uglavnom pobjegli u Visoko.¹¹⁵ Daša je s porodicom otišla u Kreševo.¹¹⁶ Tamo su ostali cijelu zimu, a vratili su se u Sarajevo tek u januaru 1867. godine, iako je kolera potpuno prestala početkom novembra 1866. godine.¹¹⁷ To su najvjerovatnije uradili zbog djece, ali je to u isto vrijeme bila idealna prilika za odmor, koji oni sebi do tada nisu nikada priuštili. Da je to bio razlog, ukazuje i sadržaj jednog poslovnog pisma upućenog Gavri iz Sarajeva, u kojem je napisano kako je pametno što su se “malo odmorili”.¹¹⁸ S obzirom da je Ačim bio prvi preživjeli sin Daše i Gavre Jelić, on je vrlo brzo, kad je imao nepunu godinu, bio posebno pozdravljan u poslovnim pismima.¹¹⁹ Godine 1868., 13.

¹¹² Koka Hadžiristić bila je nepismena, ali su pisma u njeno ime pisala njena djeca, a poslije njena snaha Jelka Hadžiristić, djevojački Despić. U jednom nedatiranom pismu ona je Daši napisala: “(...) ti umiješ pisati ako ja neumijem da tebi pišem (...)”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7. nedatirano pismo.

¹¹³ U krštenici mu je upisano ime Hačim, ali su ga u dokumentima oslovljavali isključivo sa Ačim. SPO, “Protokol kršćenih”, od 1844.

¹¹⁴ O koleri više vidi: Kušan V. 1934. 24-26; *Bosna*, br.19, 19.9. i 1.10.1866. 1; *Bosanski vjestnik*, 17.9.1866, br. 24. 187.

¹¹⁵ I Hadžiristići, sarajevski veletrgovci, su pobjegli u Visoko, ali ih je rođak iz Broda upozorio da ukoliko bolest dođe u Visoko bježe negdje dalje. U isto vrijeme jedan od prijatelja iz Sarajeva im je napisao 4. oktobra kako u Sarajevu radi svega nekoliko dućana. Vidi: ABiH, Fond Hadžiristić, kutija br. IX-1-14, 15.9.1866. i 4.10.1866; Skarić V. 1985. 260.

¹¹⁶ Skarić piše kako su Jelići i Hadžiavakumovići pobjegli u Kreševo. Vidi: Skarić V. 1985. 260.

¹¹⁷ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 2.2.1867.

¹¹⁸ Anna, Gavrina dugogodišnja poslovna saradnica, iz Ušćupa napisala je 2. februara kako joj je drago što su “pobjegli iz Sarajeva”, dok je u gradu bila bolest i da su dobro učinili što su se “duže zadržali” i “malo odmorili”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 2.2.1867.

¹¹⁹ Pismo je bilo poslovno-privatnog karaktera, a pozdravi su zapisani sljedećim redoslijedom: “(...) ja vas od moje strane bratimski pozdravljam i vašu gospoju seku Dašu i malu Annu, Koku i Ačima”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 5.11.1867.

januara, Daša se ponovno porodila i u porodicu je došao Dušan.¹²⁰ Tako je Ačim dobio mlađeg brata. Njih dvojica su u ljeto iste godine bolovali od ospica koje je Ačim dobio i prenio na Dušana. U junu 1868. godine dok je Gavro bio na putu u Brodu, Daša ga je o tome samo kratko obavijestila. Prema načinu na koji je to uradila možemo pretpostaviti da su oni imali ospice i prije nego je Gavro otputovao, te je ona samo napomenula da bi on znao da su još uvijek bolesni.¹²¹ Ačim je bio najstariji sin, i Daša ga je u pismima spominjala malo češće nego Dušana. I momci koji su radili kod Gavre u dućanu, u pismima su ga, dok je on bio na putu, izvještavali o porodici, pisali su da su djeca dobro. Imenično su navodili Koku i Ačima, a ponekad i Annu, dok su Dušana rijetko spominjali.¹²² Tih godina, Gavri je posao bio sve lošiji i finansijski problemi postali su očigledni. Međutim, da li zbog toga što je rodila dva sina, Ačima i Dušana, ili ne, ali Daša je ponovno dobila volju za naručivanjem stvari, a posebno garderobe po najnovijoj modi iz Beča. U istom pismu iz juna 1868. godine, naručila je pored čita, za koji je poslala “urnek”, mindžuše, bašlije, raif za kosu naglašivši da želi da bude “lijep”, zatim suknju i posebno jednu “amrelu”, ali “neka nije velika niti mala”.¹²³ Izbor garderobe jasno ukazuje da je Daša pratila modne novine i da se tako i nosila. Njene narudžbe su bile detaljne, ona je uvijek insistirala na tačnom opisu materijala koji je željela, a najčešće je slala uzorke kako bi joj se kupio tačno onaj koji želi.¹²⁴ Ukoliko nije imala kod sebe uzorak onda bi opis bio detaljan: “(...) uzmi mi svilu za fistana (...) neka bude sade (jednobojna, op.a.) neka nema grana, neka je koprelevaća i uzmi mi arća mrkoga sa bobcima (...)”, i obično bi na ovakav način naglašavala šta

¹²⁰ SPO, ”Protokol kršćenih”, od 1844. godine.

¹²¹ U pismu je napisala: “(...) i mi se hvala Bogu zdravo nahodimo do ovoga časa sa svom našom familijom Ačimu sam i Dušanu urezali ospice”, a zatim je započela narudžbu. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 20.6.1868.

¹²² Samo u rijetkim pismima poput onog od 28.7.1869. godine, spominju se sva djeca poimenično: Anna, Koka, Ačim i Dušan, ali tada su bili s njim svi zajedno na odmoru u Kiseljaku. Dok je uobičajena fraza u pismima bila: “pozdravljaju te majstorica i djeca”, ponekad bi dodali: “majstorica i djeca Koka Ačim i svi (...)”. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 20.6.1868., kutija br. IX-3-8, 15.7.1872.

¹²³ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 20.6.1868.

¹²⁴ Daša bi izrezala komadić materijala i poslala ga umotanog u pismo. Vidi sliku br. 2 u ovom radu. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-6, 20.6.1868. i 19.6.1869.

tačno želi.¹²⁵ Pored garderobe, tražila je i neki nakit da joj se kupi, za koji je također davala tačan opis ili jednostavno je napisala kod koga ga je vidjela i da ona želi baš takav.¹²⁶ Godine 1869., 19. juna, naručila je sljedeći nakit: “(...) i uzmi mi menđuše koje nisu goleme neka su malene i prsten na mali prst (...)”.¹²⁷ Kada su joj djeca malo odrasla onda je naručivala ponešto i za njih, a obično je to bila odjeća. Godine 1869. Gavro je proveo u Beču dva mjeseca, a Daša mu je poslala pismo u kojem ga je napomenula na stvari koje je tražila kada je krenuo na put. Prvo je tražila da kupi za Ačima novu garderobu, pa onda igračku, karadžoza ili konja. Kako bi dočarala Gavri koliko je važno da se Ačimu kupi poklon, napisala je: “(...) jednako govori što ćeš mu donijet puće nam glavu”.¹²⁸ Ostalu djecu, Annu, Koku i Dušana, nije spominjala, niti je tražila da im se nešto donese.

U to vrijeme, kuća je već bila opremljena, pa je Daša tražila da joj se iz Beča pošalje samo “kofa za avlije što se avlija pere”, pa onda i “kefaću za zuba i britvu”.¹²⁹ Kada se vratio iz Beča, Gavro je s Dašom i djecom, otišao na odmor u Kiseljak. To je ujedno bilo prvi put da je Daša s djecom i suprugom otišla negdje na odmor. Koliko su ostali nije nam poznato, ali nam podaci iz građe ukazuje da su tamo stigli između 25. i 28 jula, a da su ostali najranije do 4. augusta jer je tog datuma Gavro napisao i poslao upute iz Kiseljaka u dućan, a najkasnije do 30. septembra, od kada datira prvo dostupno pismo koje je Gavro napisao iz svog dućana u Sarajevu.¹³⁰ U Kiseljaku su iznajmljivali sobe, a da je ovaj odmor bio glavna tema dugo nakon što su se vratili u Sarajevo ukazuje i to da su sljedeće godine ponovo otišli, ali, ovaj put ne samo oni, već njihovo oduševljenje odmorom odlučili su isprobati i Hadžiristići, Vaso i Jovanka. Prvo su otputovali Jelići, početkom jula 1870. i u Kiseljaku su ostali cijeli mjesec, a Vaso ih je zamolio da i njemu pronađu dvije sobe, jednu za njega, a drugu za

¹²⁵ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-8, 1.4.1872.

¹²⁶ Isto. Kada je naručila bisere, Daša je napomenula da želi da budu isti kao kod neke žene iz Hadžiristića kuće, pa da je najbolje da on pita njih gdje su ih kupili.

¹²⁷ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7, 19.6.1869.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7.

ženu i dijete.¹³¹ To je ujedno bilo i posljednji put da je Daša otišla na odmor. Dok je bila na odmoru u julu 1870. godine, Daša je bila u drugom stanju, to joj je bila osma trudnoća i dosta je teško podnosila. Iste godine, njenu familiju zadesila je velika žalost kada je dosta mlad umro njen tetić. Njegova majka, a njena tetka, krajem 1870. godine u pismu joj je poručila kako je u žalosti: “(...) koju nikad zaboravit neće”, ali da se u isto vrijeme brine za nju i njeno zdravlje.¹³² Da li zbog Gavrinih finansijskih ili svojih zdravstvenih problema, Daša se izgleda u to vrijeme dosta povukla i nije često kontaktirala s ostatkom familije. Njena tetka je zbog toga molila da se “ne odbacuje.” Ona je molila da joj piše kako je ostatak porodice u Tešnju, što nam govori da je Daša bila s njima bar povremeno u kontaktu.¹³³ Dašina pisma koja je poslala tetki nisu sačuvana, ali kako vidimo iz tetkinih odgovora iz januara 1871. godine, ona joj je odgovorila odmah, a ubrzo je poslala još jedno pismo. U tom drugom pismu, obavijestila ih je da se porodila i da je rodila djevojčicu. Interesantno je da Daša nije obavijestila tetku o ovim događajima u prvom pismu, iako je kada je pisala prvo pismo, u novembru, beba imala punih mjesec dana.¹³⁴ Uz čestitke za Božić u januaru od tetke, došla je i čestitka za novorođenče. Djevojčica je dobila ime Marija kao i prvo dijete. Da li zbog toga ili je i ona zaista bila bolešljiva, ali je u aprilu 1871. godine Gavro iz Lajpciga posebno pitao za njeno zdravlje, na što je Daša odgovorila kratko, bez ikakvih detalja napisavši “nemojte se brinuti za Maru malu fala Bogu dobro je”.¹³⁵

Kada je otputovao u proljeće 1871. godine, Gavro je trebao ostati duže vrijeme i poslovno posjetiti četiri grada: Lajpcig, Peštu, Beč i Trst. Daša je za svaki grad našla šta bi trebao kupiti za nju i kuću, ali i za mušku djecu Dušana i Ačima.¹³⁶ Tada je po prvi put ona poslala svoje zlato, mendžuše, koje je Gavro

¹³¹ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a, 14.7.1870.

¹³² U pismu je napisano: “Draga bratična želim da te ovo moje pismo u dobrom zdravlju nađe a na preko svoje žalosti velim koju nikad zaboraviti neću moći a osta se tobom brinem kako si ništa ne znam jesil rodila (...)”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a- pismo iz decembra 1870.

¹³³ Isto.

¹³⁴ Daša se porodila 24.10.1870. godine. SPO, “Protokol rođenih”.

¹³⁵ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a, 17.4.1871.

¹³⁶ Kompletna narudžba iz pisma napisanog 17. 4. 1871. sadržavala je: “ (...) jednu četku za avlije što se pere avlija i deterđenta a ne safte ko što je Jefto uzimo, ovo šaljem jedno parče? ako bi od te sorte našli uzmi za jedan fistanluk, uzimaće majstor (J)Efto morete zajedno, ako

trebao pretopiti u dukate, ali je u isto vrijeme naručila nove i još jedan broš. Da li je to uradila zbog nedostatka novca ili je željela zamijeniti staro zlato, ne možemo utvrditi, ali moramo napomenuti da nije bio običaj da žene koje imaju dovoljno finansija “tope” svoj nakit. Da je nedostatak finansija najvjerovatnije bio razlog tome, ukazuje i to što je sedamdesetih godina Gavro imao znatne poslovne probleme. Pored toga, u istoj rečenici, napisala je: “pazi one pare.” Koliko nam je poznato iz pisama, Gavro je uvijek na takav put nosio znatnu sumu novca, a da ona nikada prije nije izražavala svoju zabrinutost, onda možemo samo pretpostaviti da je ona njemu dala i određenu sumu svog novca, te da se brinula. Ovdje se nameće pitanje odakle bi ona mogla imati novac? Možemo samo pretpostaviti, da ga je naslijedila od oca ili brata ili je u međuvremenu uštedila određenu sumu koja se smatrala njenim vlasništvom. Da je novac smatrala svojim, potkrepljuje rečenica u kojoj je napisala: “ako bi zatrebalo Dušanu i Ačimu pominju što ćeš im donijet”, misleći na korištenje spomenutog novca, da on uzme, ali samo ako bi to bilo “neophodno”. Njih dvojica su sigurno očekivali poklone te Daša napominje da ih slučajno ne zaboravi kupiti, pa makar morao uzeti dio i iz tog “njenog” novca. Iako sa sigurnošću možemo tvrditi da su i djevojčice očekivale poklone, one se ne spominju, čak ni poimenično u pozdravljanju, nego samo na kraju Daša piše “i pozdravljaju te djeca”.¹³⁷ Ovakvo pozdravljanje Daša je praktikovala nakon što je rodila Dušana, s tim da nije ni mušku djecu poimenično u pozdravima nabrajala, nego bi od sviju zajedno poslala pozdrave i znake poštovanja u tradicionalnom stilu: “ljube ti ruku”.¹³⁸ Poimenično ih je spominjala samo

ne bi našli tud imade u Trstu, možeš Eftom jeftinije uzeti, uzmi mi šarene haljine mrke (...) I kada ako Bog da odeš u Beč uzmi češnalu od dvije sorte vunice za fistana, neka Jelka Ristina probere jedno sukno vuneno neka vam Jelka probere nego molim parčeta vunene zatne što ćeš uzeti zapletivo đembera čestoga što se udara za jake i đembera za veziva čevrma tankoga i beza uzmi za mindera u Pešti, ono zlato od menduša što sam vam dala podajte neka se kali u dukate, pazi one pare, uzmi 2 mendžuše i jedan broš, ama ti ako bi zatrebalo Dušanu i Ačimu spominju što ćeš im donijet, nemoj se zaboraviti (...)”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a, 17.4.1871.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Kao primjer navest ćemo pisma od 1.4. i 17.4.1972. godine. U prvom je napisala: “(...) ostajete ljubezno pozdravljajući i ruku ti ljubim i pozdravljaju te djeca i ruku ti ljube”, a u drugom: “ljubazno te pozdravljam i ruku ti ljubim tu mi robu uzmi i zlata i pozdravljaju te djeca”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a, 1.4.1871. i 17.4.1871.

ukoliko bi neko bio bolestan ili je nekome trebalo nešto posebno kupiti.¹³⁹

Iz 1871. godine ostala je sačuvana njihova druga zajednička fotografija. Za razliku od fotografije s vjenčanja iz januara 1856. godine, ovaj put Gavro je stajao mirno, a Daša ga je držala ispod ruke. Fotografija je napravljena u studiju, i najvjerovatnije je prema običaju trebala biti poslana rodbini.¹⁴⁰ Na ovoj fotografiji, njihova garderoba bila je skromnija i ukazuje na materijalnu razliku u odnosu na godinu kada su se vjenčali. Također, interesantno je da su tada imali petoro žive djece, ali niti jedno nije bilo s njima na fotografiji.

Slika iz 1871. godine¹⁴¹

¹³⁹ Najstariju kćer Annu spomenula je tako u pismu kada joj je naručivala garderobu 1.6.1864., a onda 1.4.1872. godine, kada je tražila da joj kupi vunice raznih boja, tačno onakvih kakve je poslala u pismu. Vidi:ABiH, Fond Jelić, kutija br.IX-3-5, 1.6.1864. kutija br. IX-3-7a, 1.4.1872.

¹⁴⁰ U rijetkim privatnim pismima u kojima se spominju usluge fotografa, uglavnom se govori o njihovom slanju rodbini. Opširnije vidi: Younis H. 2012. 293-294.

¹⁴¹ Marušić N. 2002. 33.

U martu sljedeće godine, Gavro je otputovao u Lajpcig, gdje ga je zatekao pravoslavni vjerski praznik, Vaskrs. Daša mu je čestitala praznike i uz želje za dobro zdravlje poželjela “rahatluk puno godina da zajedno sa mnom i sa svom djecom”, uz to napomenuvši da je “Dušan odveće plako gdje si ti i gdi si, a žao mu je bilo što si otišo (...)”.¹⁴² To je bilo sve što mu je napisala od novosti iz kuće, a ostatak pisma posvetila je narudžbi odjeće i nakita, kako za nju, tako i za djecu.¹⁴³ Zanimljivo je da iako Daša nije nikada bila na nekom sajmu, niti je poznavala cijene robe koju je naručivala, ona je najvjerojatnije o tome danima uz kafu razgovarala sa ženama drugih trgovaca, te je stvorila sebi sliku da je i ona poznavalac cijena i tržišta. Tako je uz ovu narudžbu pisala gdje da se kupi roba jer je jeftinija i u koje vrijeme. Za bisere je napisala “biser kažu u Trstu da je najjeftiniji, jeftinije nego u Beču”.¹⁴⁴ Dok je Gavru “posavjetovala” kada bude u Lajpcigu, da robu, uglavnom materijale za haljine, kupi kad počne sajam robe koji se održavao u tom gradu smatrajući da “(...) za vašer ondar more se uzeti evtinije (...)”.¹⁴⁵ Iako nam je poznato da je Daša u tom periodu bila ponovno u drugom stanju, i to u visokoj trudnoći s obzirom da se porodila 16. maja, ona niti jednom riječju nije ukazala na to. Navedeno pismo je napisano 7. aprila 1872., a ona o svom stanju nije napisala niti slovo, zapravo nije željela napisati niti slovo. To je bio period kada se njen djever Jefto ponovno oženio što je izgleda utjecalo da se braća ponovno zbliže.¹⁴⁶ Tako je Gavro na poslovno putovanje te godine otišao zajedno s njim. Daša je i njemu poslala posebne pozdrave.¹⁴⁷ S obzirom da je Gavro ostao nekoliko mjeseci na putu, pretpostavljamo da se Daša porodila dok je on bio u Beču. I ovaj porod nije prošao

¹⁴² ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-8, 1.4.1872.

¹⁴³ Naručila je: dva topa materijala dječacima za pantalone, materijal na kojem se može “veziti, čit”, svilu za haljinu ali jednoboju, vunice raznobojne, zatim 12 struka bisera, 2 kite zlatne i naušnice. Isto.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ Braća su se najvjerojatnije pomirila nekoliko godina ranije jer je u jednom pismu, aprila 1870. godine, Gavro molio Jeftu “da bude mukajet njegovoj djeci i da idu u školu i crkvu da to prati”. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-7a, 17.4.1870.

¹⁴⁷ Nakon što je pismo potpisala: “Daša su Gavre Elića”, dopisala je: “Pozdravi brata (J)Eftu Elića”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-8, 1.4.1872.

sretno za nju, rodila je djevojčicu Savku, koja je također ubrzo umrla.¹⁴⁸ Kako je to Daša preživljavala teško je utvrditi, možda njena šutnja o tome najbolje ilustrira njeno stanje.

Godine 1874., dok je Gavro boravio u Lajpcigu, dobio je pismo od prijatelja Đorđa Lazarevića iz Sarajeva koje je bilo vrlo zanimljivo. Naime, Đorđe je bio prisran Gavrin prijatelj i često su putovali zajedno, ali je 1874. godine Gavro otišao s bratom, a njemu je povjerio ne samo posao, nego i porodicu. U ovom periodu kada su trgovci putovali u velike centre i tamo ostajali određeno vrijeme spominju se i njihove posjete pozorištu, kafanama, ali i javnim kućama.¹⁴⁹ Šta je Đorđe, kada je pisao Gavri u Lajpcig, u aprilu 1874. godine, upozorivši ga da se ponaša “samo pametno i uredno molim znaš ??? (u originalu tri upitnika, op.a)”, mislio po tim, teško je utvrditi, posebno jer je u nastavku pisma napisao: “nego se sve bojim kada ja nijesam tudi da ne učiniš kakve neredе jerbote poznam dobro kakoven ----- (u originalu crtice, op.a)”. Pismo je bilo u šaljivom tonu, iako ga je nakon ovih “upozorenja” obavijestio da posao ide loše i da je “veliki česatluk (...)” a na kraju je napisao da “(...) i tvoja djeca zdrava su hvala Bogu. Ačim mali svaku večer izlazi u crkvu kao babin sin”.¹⁵⁰ Da li je Daša bila upoznata s Gavrinim “pametnim i urednim” ponašanjem teško je ustanoviti, ali je činjenica da mu je ona 70-tih godina slabo pisala. U toku ovog putovanja ona je napisala samo jedno pismo u kojem nije iskazala nikakva osjećanja. Naime, nakon Lajpciga, Gavro je trebao otići u Beč kod Dašine tetke, a ona mu je tada napisala jedino pismo, iako je on bio odsutan od kuće nekoliko mjeseci. Analiza ovog pisma koje ukupno ima tri rečenice ukazuje da je pismo napisala tek usput i stiče se utisak da je to uradila isključivo radi sina Ačima. Sam Ačim očito nije imao hrabrosti sam napisati pismo nego je ona počela standardnim pozdravima, a onda je on sam dopisao sljedeću rečenicu “Ačim te moli i ruku ti ljubi da mu uzmeš kesu za knjiga”. A onda se i potpisao “ljubezno te pozdravljam Ačim Jelić”,¹⁵¹ i pismo je završeno

¹⁴⁸ Daša je rodila nakon Savke, još troje djece, Dragoljuba 10.9.1873., Zorku 1875. i Danicu 1877. godine, ali je sve troje umrlo. Vidi: SPO, “Protokol kršćenih”, od 1844. godine.

¹⁴⁹ Posebnu zabilješku o tome ostavio je Makso Despić. Vidi: NUB BiH, Zbirka rukopisa, Rukopisi Makse Despića, inv.br.11.

¹⁵⁰ Česatluk je izraz koji se koristio kada nije bilo prometa. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-8, 8.4.1872.

¹⁵¹ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 17.5.1874.

uobičajnim pozdravima prvo poimenično tetkinoj rodbini kod koje je išao, pa onda i Gavre od nje i djece. Daša nije pisala u Ačimovo ime da mu se donese potrebna “kesa za knjige”, nego je on sam, kao najstarije muško dijete, molio oca da mu to kupi. A moguće je da je Daša bila upoznata s Gavrinim “urednim” ponašanjem, pa nije željela da ga moli za bilo što, pa čak ni za potrebe najstarijeg sina. Kraj te 1874. godine bio je izuzetno težak za cijelu porodicu. Naime, u decembru se desio jedan izuzetno neugodan događaj zbog kojeg je Gavro bio uhapšen. Nemamo podatke kako se to odrazilo na Dašu i djecu. Razlog Gavrinom hapšenju bio je taj što se momak koji je radio kod njega u dućanu objesio u avliji njihove porodične kuće. To je sigurno bio šok cijeloj porodici, ali nažalost nemamo detalje o tome. Dva novinska članka objavljena u listu *Bosna* bacaju malo više svjetla na cijeli događaj. U prvom, koji je objavljen u obliku saopćenja, pisalo je kako je “Simo žitelj sarajevski mladić od petnaest do šesnaest godina služitelj ovdašnjeg trgovca Gavre Jelića obješen”.¹⁵² Iz istog članka saznajemo da je Gavro Simu tajno sahranio sa svojim ukućanima, a da o tome nije nikoga obavijestio! Vlasti su za ovaj slučaj saznale nakon 22 dana. Tačnije nakon što se u gradu pročulo da se Gavrin momak “Simo jedne noći u njegovoj kući objesio i od toga umro”.¹⁵³ Nakon toga, sud je ne samo Gavru, nego i sve ukućane pozvao da daju izjavu šta se zaista dogodilo, dakle, i Dašu i djecu. Nemili događaj desio se krajem decembra, a vijest je u listu *Bosna* bio objavljen u januaru 1875. godine. Epilog ovog događaja objavljen je u drugom članku, u aprilu iste godine, i iz njega saznajemo da je vlast pokrenula istragu u vezi sa Siminom smrću, ali da “u ovoj istragi nije se našlo da je rečeni trgovac vinovnik smrti umrloga, ali je okrivljen time što je istoga sahranio nejavivši stvar sudu radi pregleda. I radi toga kažnjen je po propisu Carskog kaznenog zakona, zatvorom od dva mjeseca i jedanaest dana”.¹⁵⁴ Pored zatvorske, Gavro je bio dužan platiti i novčanu kaznu u iznosu od pet žutih međedija. Zatvorsku kaznu Gavro je odslužio cijelu, a u štampi je objavljeno da “pošto se je rečeno vrijeme zatvora navršilo čujemo da je u slobodu pušten”.¹⁵⁵ Iako novinski članak ne govori o tome, za ovaj čin bio je optužen i neki Jovo, nismo sigurni da

¹⁵² *Bosna*, br. 447, 6. i 18. januar 1875. 2.

¹⁵³ *Bosna*, br. 447, 6. i 18. januar 1875. 2.

¹⁵⁴ *Bosna*, br. 458, 24. mart i 5. april 1875. 1.

¹⁵⁵ Isto.

li je to Dašin brat ili neko drugi jer se prezime ne spominje, ali je on pušten nekoliko dana prije Gavre.¹⁵⁶ Gavro je proveo u zatvoru više od dva mjeseca, a vidimo iz sačuvane korespondencije da je njegovu trgovinu u to vrijeme vodio Spasoje Polić, njegov momak od povjerenja. Ono što je zaista neobično jeste da je cijela porodica zapravo učestvovala u ukopavanju jadnog momka u vlastitom dvorištu. Šta se zapravo desilo i zašto su to uradili, teško je utvrditi. Međutim, zataškavanje smrti od strane cijele porodice jednog od momaka koji je radio u njihovom dućanu i pomagao u kući, utjecalo je i na njihov ugled u društvu, koji je nakon ovog događaja bio znatno narušen.¹⁵⁷ Jedino dostupno pismo u fondu porodice koje ukazuje na ovaj događaj, datirano je od 23. marta 1975. godine. Pismo je potpisao spomenuti Spasoje, a dio koji govori o navedenom događaju glasi: “i evo fala svemilosnom Bogu dođemi radosni dan kao da se jako rodija na ovoj vjest dođe majstor Jefto donese dobar glas telegraf od tebe od 11. marta vidim da si se pustio blagodarim Boga kad i taj sretni čas dođe da Bog poživi Gospodara vječno i sve njegove upravitelje. Da ih Bog poživi hvala Bogu i Bogorodici kad si ti već u svoj poso stupio tvoju kuću i djecu obradovo. A od koga je da od Boga nađe Bog mu sudio a Bog svemilostivi i pravda pravda nikad zaginula nije i ja sam pak u Boga i pravdu uzdo se Boga molio više za te nego za mene ja sam kao osuđen kao brez (nečitko jedna riječ, op.a.) samo čovjek treba sve da zaboravi i posla gleda (...)”.¹⁵⁸ Iz pisma se jasno vidi da je Spasoje krivio nekoga zbog ovog što se desilo njegovom gospodaru, ali nije naveo koga.¹⁵⁹ Možemo samo pretpostaviti da su bili ljuti na onoga ko je uopće upoznao širu javnost s tim da se Simo objesio i umro. Nažalost, građa iz ovog perioda djelimično je sačuvana, tako da nemamo podatke kako je ovaj događaj utjecao na Dašu. Međutim, da je cijela porodica bila sretna kada je Gavro izašao iz zatvora ukazuje podatak da je on naručio iz Pazardžika kutiju

¹⁵⁶ U pismu od Spasoja pisalo je: “ (...) i vidim da se nisi još bio pustio i Jovo kako puščen i otišo po teftar (...)”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 23.3.1875.

¹⁵⁷ Trgovačka kuća Gavre Jelića je tad već bila poslovno na velikom gubitku, a ovaj događaj je utjecao i na ugled koji su imali kod veletrgovaca, kako u Sarajevu, tako i širom Bosanskog vilajeta, ali i kod trgovaca izvan granica s kojima su poslovali. Opširnije vidi: Younis H. 2012. 210-211.

¹⁵⁸ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 23.3.1875.

¹⁵⁹ Vlasnike trgovačkih kuća njihovi zaposlenici su uglavnom oslovljavali sa “gospodar”.

rahatlokuma kako bi počastio svoje ukućane.¹⁶⁰

Nakon ovog događaja, Daša se više nije dopisivala sa suprugom, bez obzira gdje se nalazio i koliko dugo je ostajao, ali nemamo sačuvana ni pisma od njene rodbine. Naredni period koji je bio težak za Dašu možemo rekonstruirati tek indirektno, kroz dostupna rijetka poslovna, kao i Ačimova pisma, ali i u štampi.¹⁶¹ U narednom periodu, jedini događaj koji se može okarakterisati kao sretan za porodicu bilo je to što je veliki požar, koji je 1879. godine, opustošio skoro cijelu Sarajevsku čaršiju, njih poštudio. Njihova kuća je ostala “netaknuta”.¹⁶² U to vrijeme Dašin najstariji sin Ačim najvjerovatnije pod pritiskom finansijskih problema, ali i “narušene časti”, poslan je u Ljubljanu ne samo radi školovanja, nego i posla. Kako je to Daša podnijela ne možemo utvrditi, ali je i njemu pisala rijetko, na što ukazuju Ačimova pisma u kojima je molio i oca i majku da mu pišu češće.¹⁶³ Ačim je imao 14 godina kada je otišao u Ljubljanu na školovanje. Iako je tamo našao prijatelje teško mu je “padalo” što mu roditelji ne pišu. Stalno je pitao zašto su ljuti, majci je pisma počinjao sa “mila mati”, a ocu “dragi babo”.¹⁶⁴ Nije nam poznato da li je Daša urgirala da se Ačim vrati iz Ljubljane ili da mu Gavro češće piše, ali ukoliko i jeste to radila, onda je to bilo bez efekta, jer je ponekad Ačim molio i po nekoliko mjeseci da mu otac odgovori.¹⁶⁵ Gavro nije bio zadovoljan njegovim ponašanjem kada je trebao obaviti poslove i smatrao je da se ponaša “kao dijete”.¹⁶⁶ Na-

¹⁶⁰ ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9. Popis robe iz Pazardika 1875.

¹⁶¹ Od 1875. godine dostupna pisma su isključivo poslovna i odnose se uglavnom na probleme u trgovini, a nakon 1882., njihovu trgovačku kuću potpuno je preuzeo Petar Pešut. Opširnije vidi: Kreševljaković H. 1955. 114. bilješka 44.; Younis H. 2012. 96-97.

¹⁶² Da li im je dućan bio potpuno uništen nije nam poznato, ali je Dašin brat Jovo napisao da je: “(...) zdravlje najpreće”, dok je Dimitrijević iz Trsta napisao kako mu je drago “da je bar Gavro kuću spasio”. ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 1.9.1879. i 24.9.1879.

¹⁶³ Ačim je 14. januara 1879. napisao pismo u kojem ih je pitao zašto su ljuti na njega, pa mu nisu tri mjeseca ništa pisali, a na poledini pisma Gavro je napisao da su na ovo pismo odgovorili 7.2.1879. U jednom pismu iz 1878. Gavro mu je napisao da on treba voditi posebnu bilježnicu u kojoj će pisati “kada je dobio pismo od babe, a kada od mame”, ali i to da je on često na putu, pa mu ne stiče pisati. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 12.11.1878. i 14.1.1879.

¹⁶⁴ Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 24.5.1878., 27.12.1878. i 27.1.1879.

¹⁶⁵ Nažalost, nemamo niti jedno kompletno dostupno pismo koje je Daša napisala Ačimu.

¹⁶⁶ U jednom pismu je napisao: “Nego Bogu se moli i uči govorit za svaku stvar riječ piši kako

kon školovanja u Ljubljani, Ačim se nije vratio u Sarajevo roditeljima, nego je počeo trgovati zajedno s ocem u drugim gradovima po Bosni. Godine 1882., od kada imamo i posljednji podatak koji se odnosi na porodicu u njihovom fondu, vidimo da su njih dvojica bili u Derventi. Njihova trgovačka kuća već je bila potpuno propala i oni su bili prisiljeni poslove tražiti u drugim gradovima s ograničenim materijalnim mogućnostima. Iz navedenog pisma koje je datirano 14. decembra 1882. godine, a koje je napisala Anna, Daša je dopisala dvije rečenice na kraju pisma. Ona je zajedno s Annom poslala poljubce sinu, i obavijestila ga da su njemu i ocu u paket stavile i dvije kabanice “da im nebi bilo hladno”. U pismu je Daša dopisala: “Vrlo mi je neobično bez vas čuvajte se zime ostajem vas najljubaznije pozdravljajući i Ačima neka dobro sluša. Esam tvoja su Daša Gavre A. Elića”.¹⁶⁷

Nakon toga, nemamo podatke šta se dešavalo s Dašom niti njenom porodicom, sve do 1890. godine.¹⁶⁸ Te godine iz jednog novinskog članka saznajemo da je Daša bila u tako teškoj finansijskoj situaciji da je je bila primorana zbog dugova, prema Isaku A. Papi i Avramu J. Papi, prodati određeni dio imovine na dražbi. Kompletna imovina koja se sastojala od pet nepokretnih dobara procijenjena je na početnu cijenu od 8000 tor.¹⁶⁹ Kako je došlo do tako teške situacije i da li je zaista Dašina imovina prodana, teško je utvrditi. Međutim, ono što je zaista neobično jeste da je imovina koja je bila na dražbi bila na ime Daše Jelić. To bi podrazumijevalo da je Gavro već umro, te da je imovina prešla dijelom i na njeno ime. Ali Gavro je prema podacima Srpsko-Pravoslavne opštine, koja je i obavila sahranu umro 19. juna 1896. godine u 65 godini života,¹⁷⁰ a u rubrici “ko je ostao iza njega” navode se supruga Daša i

se zove pa je zapiši, pa opet vidi iz čegeta. Ti jesi ko onome u Trstu kad razbi činije a poče plakat klippan pa zar od njega vidio te tako i ti?”, a onda ga je savjetovao da sluša “gospodina direktora i gospoju da te pofale da si revnest (...)”. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 27.1.1879.

¹⁶⁷ Nakon toga je pozdrave dopisala i Anna. Vidi: ABiH, Fond Jelić, kutija br. IX-3-9, 14.12.1882.

¹⁶⁸ U aprilu 1889. godine, umro je Dašin djever Jefto Jelić, u novinama je objavljen članak u kojem je pored ostalog pisalo kako je on nekada bio ugledan i imućan trgovac, “(...) no docnije je s raznih nedača posrnuo u radnji i gotovo sve svoje imanje izgubio”. Izgleda da su oba brata doživjela istu sudbinu. Vidi: *Sarajevski List*, 28/4/1889. 4.

¹⁶⁹ *Sarajevski List*, br.147, 10/12/1890. 4.

¹⁷⁰ Vidi napomenu br. 38.

djeca u Sarajevu. To bi moglo značiti da je imovina, koja nije prodana kada im je trgovina potpuno propala, prepisana na Dašino ime, što nije bilo uobičajeno. Također, u ulici u kojoj je navedeno da je Gavro umro i da mu je porodica ostala, na popisu iz 1910. godine nema niko od Jelića.¹⁷¹ Interesantan je i detalj koji je zapisan u Gavrinoj smrtovnici gdje su kao ožalošćeni upisani Daša i djeca “u Sarajevu”. Da li su time željeli u posljednoj oporuci reći da se Gavro nije pomirio s Ačimom koji nije živio u Sarajevu, te je time bio isključen i iz ožalošćenih, teško je utvrditi.

Ono što je zaista neobično jeste da nema podataka kada je umrla Daša Jelić. Naime, na popisu umrlih u Sarajevu Daše nema.¹⁷² Možemo samo pretpostaviti da je Daša nakon smrti supruga napustila Sarajevo i otišla kod sina Ačima, koji se nikada nije vratio u Sarajevo, te da je tamo najverovatnije i umrla. S obzirom da o tome u dostupnoj građi nema podataka, uskraćeni smo za detalje šta se dešavalo u onim godinama kada im je trgovina potpuno propala, imovina počela da se rasprodaje na dražbi i kada su problemi postali sastvani dio njihove svakodnevice.¹⁷³

Zaključak

Izvorna građa koja nam govori o životu žena u posljednim desetljećima osmanske uprave u Sarajevu dosta je oskudna i parcijalna. Podatke o njima pronalazimo uglavnom u putopisima, memoarima, štampi i arhivskim dokumentima, a ponajmanje je onih koje su žene same o sebi napisale. Dok su strani putopisi nastojali dati jednu opću sliku žene u Bosni, u hronologijama i štampi o njima imamo povremeno podatke u kojima se žena spominje tek ukoliko se desio neki za širu javnost “interesantan” događaj u kojem je uče-

¹⁷¹ Zahvaljujem se Fuadu Orhanoviću koji mi je provjerio podatke iz Popisa stanovnika Sarajeva 1910. godine, dok je popis bio u obradi.

¹⁷² U popisu umrlih u periodu 1844-1948. godine upisane su dvije Daše Tanasić, kako se ona prezivala djevojački. Međutim, niti jedna od njih nije bila Daša Jelić. Prva je umrla 13.8.1895. u 66. godini života. Ona nikako nije mogla biti Daša, supruga Gavre Jelića, jer je ona u to vrijeme još uvijek bila živa. Druga, Daša Tanasić, umrla je 16.8.1919. i nosila je to prezime kao udato, djevojački se prezivala Šešlija. Vidi: SPO, “Protokol umrlih”.

¹⁷³ Kao stanovnice Sarajeva 1897. godine spominju se u jednom članku Dašine kćerke Koka i Mara Jelić. Članak govori o dobrotvornoj zabavi u kojoj su svoj doprinos dale i njih dvije. Interesantno je da niti Koka koja je tada imala 35, niti Mara od 27 godina još uvijek nisu bile udate. Vidi: *Bosanska Vila*, 15/5/1897.

stvovala ili je umrla neka žena iz ugledne porodice.

Daša, supruga Gavre Jelića, je jedna od rijetkih žena iz ovog perioda koja je zahvaljujući određenim okolnostima ostavila nekoliko ličnih pisama. Njena pisma ukazuju na način razmišljanja o životu i realnosti u kojim je živjela jedna žena. Iako Dašina pisma govore uglavnom o njenom odnosu sa suprugom, ona indirektno govore i o nekim prioritetima koje su žene imale u tom periodu. O njenom životu saznajemo i iz indirektnih dokumenata koji nam, iako ne daju njen ugao viđenja života, jasno ukazuju kroz šta je sve ona prolazila. Nekada je njena šutnja o problemima, kojih je imala zaista mnogo, sasvim dovoljna da se vidi njen stav i mišljenje o njima. Iako Daša u pismima kako su godine prolazile mijenjala način na koji je iskazivala ljubav, brigu ili poštovanje za svog supruga, ona sasvim očito pokušava ukazati i na svoje želje i potrebe, i to sasvim jasno. Njena pisma su odraz i slika jednog vremena, života jedne žene, za koju možemo sa sigurnošću reći da je posljednje godine života provela skromno i uz mnoge probleme koje je imala, a koji 1856. godine, kada se udala i kada je došla u Sarajevo, za nju nisu bili ni u snu mogući. Daša se udala u bogatu i uglednu porodicu, i iako je to njoj kao mladoj djevojci koja je po prvi put došla u Sarajevo izgledalo idealno, ubrzo je shvatila da joj je život priredio nešto sasvim drugo. U braku je provela punih 40 godina, u toku kojih je preživjela smrt svoje šestero djece, potpunu poslovnu propast svog supruga i njegov odlazak u zatvor, morala je svjedočiti na sudu s malom djecom zbog smrti njihovog zaposlenika, a svoju imovinu je bila prisiljena prodati na dražbi. Također, preživljavala je stalne probleme između supruga i njenog najstarijeg preživjelog sina Aćima, kao i razdvojenost s njim. Život Daše Jelić u svim njenim sretnim i manje sretnim trenucima slika je života samo jedne žene u Sarajevu u drugoj polovini 19. stoljeća, života koji je ona dijelila sa svojom porodicom, ali ipak bila posebna i u svojoj svakodnevici jedinstvena.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a.) Neobjavljeni izvori:

Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Sarajevo

- Zbirka: Generalni Austrijski konzulat Sarajevo (GAKS)
- Lični i porodični fondovi: Hadži-Risto Todorović – Hadžiristići Sarajevo
- Lični i porodični fondovi: Jelići Sarajevo

Bošnjački institut (BI), Sarajevo

- Zbirka: Fakture 19. i 20. stoljeće

Historijski arhiv Sarajevo (HASA)

- Porodični fond: Hadžišabanović
- Porodični fond: Krečo
- Porodični fond: Kumašin
- Porodični fond: Zildžić
- Porodični fond: Bakarević
- Porodični i lični fond: Despići – Sarajevo
- Porodični i lični fond: Hadžiristić – Sarajevo
- Porodični i lični fond: Jeftanovići- Sarajevo
- Uprava: Statistički odsjek Zemaljske vlade za BiH – Popis žiteljstva u Bosni i Hercegovini - Sarajevo 1910.

Nacionalna i Univerzitetska biblioteka BiH (NUB BiH), Sarajevo:

- Rukopisna zbirka: Rukopisi Makse Despića

Orijentalni institut (OISA), Sarajevo:

- Zbirka ANUBiH (ZANUBIH): Sidžil Mula Muhameda Mestvice

- Zbirka ANUBiH (ZANUBIH): Šikajet defteri

Srpsko-pravoslavna opština, Sarajevo:

- Protokol umrlih
- Protokol kršćenih
- Protokol rođenih
- Protokol vjenčanih
- Regeste kršćenih
- Zapisnik kršćenih

b. Objavljeni izvori:

- Mestvica Mula M. 1970. *Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu iz 1841. godine*. Sarajevo: Muzej grada.

c) Štampa:

- *Bosanska Vila*, Sarajevo
- *Bosanski Vjestnik*, Sarajevo
- *Bosna*, Sarajevo
- *Sarajevski List*, Sarajevo

d) Memoari, putopisi:

- Bašeskija Mula M. 1987. *Ljetopis 1746.-1804*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
- Evans A. 1973. *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka augusta i septembra 1875*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Giljferding A. 1972. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hadžihuseinović S. S. Muvekkit. 1999. *Povijest Bosne 2*. Sarajevo: El-Kalem.
- Hadžiselimović O. 1989. *Na vratima istoka, engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Renner H. 1900. *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*. Mitrovica: Naklada Hrvatske dionačarske tiskare (N.Dogan).
- Roskiewicz J. 1868. *Studien über Bosnien und die Hercegovine*. Leipzig und Wien: (prijevod se nalazi u Historijskom arhivu Sarajevo).

- Šamić M. 1981. *Francuski putnici u Bosni i u Hercegovini u XIX stoljeću 1836-1878*. Sarajevo: Veselin Masleša.

LITERATURA

Knjige:

- *Despića kuća*. 2009. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
- Kreševljaković H. 1991. *Izabrana djela III*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kušan V. 1934. *Zdravstvene prilike starog Sarajeva*. Beograd: Štamparija Centralnog higijenskog zavoda.
- Marušić N. 2002. *Istorija fotografije u Bosni i Hercegovini do 1918*. Tuzla: Foto-savez Bosne i Hercegovine
- Skarić V. 1985. *Izabrana djela I*. Sarajevo: Veselin Masleša.

a. Članci u časopisima i zbornicima radova:

- Bejtić A. 1966. "Ali-pašina mahala u Sarajevu". *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, godina II, knjiga II*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva. 19-59.
- Čar-Drnda H. 2004. "Vakufski objekti u Bosanskom sandžaku". *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53. Sarajevo: Orijentalni institut Sarajevo. 267-294.
- Čar-Drnda H. 2007. "Društveni i pravni položaj žene muslimanke u Osman-skoj Bosni". *Znakovi vremena* 37. Sarajevo: Naučno istraživački institut "Ibn-Sina". 124-153.
- Filan K. 2007. "Women Founders of Pious Endowments in Ottoman Bosnia". *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*. London - NewYork: I. B. Tauris;Palgrave Macmillan. 99-126.
- Filan K. 2009. "Sarajevo u 18. stoljeću: svijet muškaraca i žena, Prema medžmui Mula Mustafe Bašeskije". *Godišnjak Preporoda godina IX*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture. 305-322.
- Hajdarević R. 1978. "Zaostavština iza Ahmed Munib ef. Glođe, mutevelije i džabije Gazi Husrev-begova vakufa". *Anali II-III*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka. 193- 224.
- Kreševljaković H. 1995. "Čizmedijski obrt i stara gradska obuća u BiH". *Radovi br. III. knj. 2*. Sarajevo: Naučno društvo NR BiH.
- Omanović-Veladžić A. "Sarajevske vakufname u Kadićevoj Hronici (1844-

- 1877)”. Prilozi za orijentalnu filologiju 58. Sarajevo: Orijentalni institut Sarajevo. 179-205.
- Skarić V. 1976. “Razvoj jedne sarajevske trgovačke porodice”. *Građa ANUBiH XX, Odjeljenje društvenih nauka knjiga 16*. Sarajevo: ANUBiH. 47-66.
 - Tepić I. 1974. “Trgovina Despića u prvoj polovini XIX vijeka”. *Godišnjak Društva istoričara (GDI) XX, 1972/73*. Sarajevo: Društvo istoričara BiH. 65-100.
 - Younis H. 2009. “Osvrt na fond trgovačke kuće Jelić u Arhivu BiH”. *Građa Arhiva Bosne i Hercegovine I*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine. 149-154.
 - Younis H. 2014. “Odnos prema pitanju časti u Sarajevu u posljednjim decenijama osmanske uprave – ‘Molim vas, klečim u ruku i nogu vas ljubim, smilujte se pa oprostite mi pod vaše krilo i u vašu post samo mi čast sačuvajte...’” *Almanah 57-58, Međunarodni naučni skup 100 godina od odlaska Osmanlija sa Balkana, knjiga I, Podgorica: Udruženje “Almanah” Podgorica*. 207-224.

c) Članci u štampi

- Pertev. “Slike iz starog Sarajeva – Fata Zukanovice”. *Sarajevski list prilog 44*. Sarajevo. 1906. 7.

d) Neobjavljeni rukopisi

- Šehić Z. “Sarajevo u putopisnoj literaturi na njemačkom jeziku 1531-1995. (knjiga u rukopisu, zahvaljujem se prof.dr. Zijadu Šehiću na ustupljenom rukopisu).
- Younis H. 2012. *Trgovačka elita u Sarajevu 1851-1878. godine*. (rukopis doktorske disertacije). Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Summary

THE POSITION OF WOMEN DURING THE LAST DECADES OF THE OTTOMAN RULE IN SARAJEVO – WITH SPECIAL REFERENCE TO THE LIFE OF DAŠA JELIĆ

Sources about life of women during the last decades of the Ottoman rule in Sarajevo are scanty and partial. The data about them are usually found in travelogues, memoirs, media and archival documents and least of them were records composed by women themselves. Whereas foreign travelogues tended to present a general image of a woman in Bosnia, in the chronologies and media there are occasional records which mention women only if an "interesting" event for the general public had happened in which a woman took part or if a woman from a prominent family died.

Daša, the wife of Gavro Jelić was one of the rare women from this period, who by the virtue of certain circumstances, left several personal letters. Her letters show the way of thinking about life and reality of a woman. Even though Daša's letters mainly speak about the relationship to her husband, they indirectly speak about certain priorities that women had during this period. We also learn about her life from indirect documents which, although not offering her views on life, clearly indicate what she was going through. Sometimes her silence about problems of which she had many was sufficient to distinguish her attitude and opinion about them. Even though over time Daša changed the way she expressed her love, concern or respect for her husband, she obviously attempted to stress her wishes and needs and that very clearly. Her letters are also the reflection and an image of a period, life of a woman for who we may certainly argue that she spent the last years of her life humbly with many problems that she, in 1856 when she got married and came to Sarajevo, could not even have dreamt of. Daša was married off into a rich and esteemed family and even though it seemed ideal to her as a young girl who came for the first time to Sarajevo, she soon understood that life had prepared something different for her. She spent 40 years in a marriage, survived the death of her six children, the total business fiasco of her husband, his imprisonment, she had to stand as a witness in court with young children because of the death of their employee, she was forced to sell her property at an auction and she was constantly exposed to problems between her husband and her eldest

son Ačim as well as the fact that she was separated from him. The life of Daša Jelić in all its happy and less happy moments is a picture of life of only one woman in Sarajevo in the second half of the 19th century; the life she shared with her family, but she was special and unique in her daily routine.

Key words: Ottoman Empire, 19th century, woman, Daša Jelić, life, daily life